

DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950-54 DÖNEMİ DİN SİYASETİ

Dr. Sabahattin Nal

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Bu çalışmada, "DP'nin Yükselme Devri" olarak adlandırılan 1950-54 dönemi din siyaseti incelenmektedir. Çalışmanın DP'nin tüm iktidar dönemini değil de, anılan dönemi ele alması, çalışmayı sınırlandırma kaygısından kaynaklanmaktadır. Böylece dar bir dönem ele alınarak, daha derinlemesine inceleme yapılması amaçlanmaktadır. İnceleme konusu olarak anılan dönemin seçilmesinin nedeni, çok partili siyasal yaşamla birlikte Türkiye'de din siyasetinde meydana gelen değişikliği anlama çabasıdır. Bu amaçla önce kısaca çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte CHP'nin din siyasetinde meydana gelen değişikliklere değinilmekte; daha sonra DP'nin din siyaseti ele alınmaktadır. İnceleme yapılırken DP'nin anılan dönemde uygulamaya koyduğu düzenlemeler ayrıntılı bir biçimde irdelenmektedir. Bu özelliğinden dolayı çalışmanın bir vaka incelemesi (case study) olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, tek parti dönemi din siyasetinin (militan laiklik), çok partili yaşama geçişle birlikte CHP ile değişmeye başladığı; DP'nin ise söz konusu din siyasetini daha ödünçü bir biçimde sürdürdüğü; ancak özünde CHP'nin din siyasetine bağlı kaldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, din siyaseti, Menderes, Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi.

The Democratic Party's Policy towards Religion between 1950 and 1954

Abstract

This study examines the policies towards religion in the first four years of the Democratic Party's rule between 1950 and 1954. This period will be considered both because of methodological reasons to do a detailed study and because of the importance of the time period as the first years of the multiparty politics in Turkey. The paper attempts to analyze the changes in the parties' policies toward religion after the transition to multiparty politics. First, the policy of the Republican People's Party towards religion is analyzed in short and then the Democratic Party's policy and practices towards religion are studied in detail. The Democratic Party's practices in the issue area of religion are taken into account when evaluating its policy towards religion. The study aims to be a case study. The changes in the one party regime's attitude towards religion had first been initiated by the Republican People's Party after the transition to multiparty politics. The Democratic Party made more concessions in this area however this party essentially remained loyal to the basic tenets of the religious policy of the Republican People's Party.

Keywords: Democratic Party, policies towards religion, Menderes, Bayar, Republican People's Party.

Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti

I. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçişle Birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Siyasetinde Meydana Gelen Değişiklikler

1945 yılına kadar fiili tek parti yönetimi olarak devam eden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı, bu dönem boyunca ülkenin laikleşmesi konusunda ciddi adımlar atmış ve bu adımları kararlılıkla izlemiş, dinci çevrelere hiçbir ödün vermemiştir. Bir başka anlatımla anılan dönemde "militan laiklik" (EROĞUL, 1990: 81) anlayışı benimsenmiş ve uygulanmıştır. İktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyulmamasının, böyle bir din siyasetinin uygulanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Ancak çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, iktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyan CHP, söz konusu laiklik anlayışından ayrılmış, daha ödüncü bir din siyaseti izlemeye başlamıştır. Bu yaklaşım, toplumsal yaşam içinde bastırılmış; fakat içten içe yaşamaya devam etmekte olan dinci düşünceleri, akımları su yüzüne çıkarmıştır (TUNAYA, 1991: 177-78). Bu canlanmadan siyasal partiler de etkilemiştir. Nitekim 1945 Temmuzundan, 14 Mayıs 1950'ye kadar kurulan yirmi dört siyasal partinin büyük bir kısmı, programlarında din, gelenek ve laiklik konularına yer vermiş; hatta söz konusu partilerin bir kısmı, dinci kesimin temsilcisi olmuştur. Bu partiler şunlardır: Milli Kalkınma Partisi (TUNAYA, 1995: 638-645), Sosyal Adalet Partisi (TUNAYA, 1995: 693-736), Çiftçi ve Köylü Partisi (TUNAYA, 1995: 694-695), Arıtma ve Koruma Partisi (TUNAYA, 1995: 708), Türk Muhafazakar Partisi (TUNAYA, 1995: 710-11), Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (TUNAYA, 1995: 736-37).

Bu kadar çok partinin programlarında din/gelenek konularına yer vermesi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde dinin en önemli seçim malzemelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer partiler gibi bu durumun farkında olan CHP de, yukarıda da belirtildiği gibi, din siyasetinde kimi değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır.

Adı geçen partiyi din siyasetinde değişiklikler yapmaya zorlayan diğer bir neden de, 21 Temmuz 1946'da yapılan ilk çok partili seçimde büyük bir oy kaybına uğramış olmasıdır (ÖZEK, 1968: 164).

Aslında CHP'deki dine karşı tutum değişikliğine ilişkin düşüncelerin, tartışmaların çok partili yaşama geçilmeden önce başladığı söylenebilir. Bu çerçevede kimi CHP'liler tarafından dinde reform düşüncesi ortaya atılmıştır. Bunların düşünceleri şöyle özetlenebilir: (i) dünya işleriyle din işlerinin tamamen ayrı olduğu bir düzende, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kuruma gereksinim yoktur, (ii) ibadetler Türkçe yapılmalıdır, (iii) ibadet yerleri Türk geleneklerine uygun bir biçimde düzenlenmelidir. Halkevleri ibadet yerine, ibadet yerleri de Halkevlerine benzer bir hale getirilmelidir, (iv) ruhbanlığın gereği olan her şey ortadan kaldırılmalı, cüppe, sarık gibi dinsel kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmalıdır, (v) ibadet usul ve zamanları yeniden düzenlenmelidir.

Reformcuların bu önerileri, parti içinde karşıt düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Karşı görüştekilere göre: (i) din işlerini devletin yeni baştan ele alması doğru değildir, (ii) inanç (itikat) ve uygulamaya (amel) ilişkin konuların devlet tarafından düzenlenmesi dine karışma anlamına gelmektedir, (iii) dinde reform gerekli olmakla birlikte, bunun bir ıslahat olarak değil, bir kültür işi olarak görülmesi daha doğrudur (TUNAYA, 1991: 181-82).

Görüldüğü gibi, dinde reformun gerekliliği konusunda iki grup birleşiyor; ancak yöntem konusunda ayrılıyorlardı. Birinci görüştekiler reformu iktidar gücüyle yapılacak bir iş olarak görürken; ikinci görüştekiler doğal gelişimden yana bir tutum sergiliyorlardı. Nitekim bu düşünceler ve tartışmalar CHP'nin daha sonraki din siyaseti üzerinde etkili olmuş ve bu etkiler Yedinci Kurultay'da açıkça görülmüştür.

Laikliğe açıkça karşı olmayan gelenekçiler, sert ve "gerçek laikliğe" aykırı buldukları uygulamaları yumuşatmak ve laikliği "gerçek" anlamına uygun hale getirmek istiyorlardı. Gelenekçilere göre, siyasal bir güç olan dini dikkate alan uluslar başarılı olmuştur. İnsanlar arasındaki dayanışma da ancak dinle olanaklıdır (*CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, 1948: 449).

Bu noktada gelenekçilere göre yapılması gerekenler şunlardır: (i) ülkemizde laiklik yanlış anlaşılmalı ve yanlış uygulanmıştır, (ii) Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılmalıdır, (iii) din, tinsel bir gıdadır. Bundan dolayı yeni nesil, dinsel bakımdan iyi yetiştirilmelidir. Bunun için de okullara din dersleri konulmalı, üniversitelerde bilimsel yöntemlerle din eğitimi yapılmalıdır (*CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, 1948: 445-62).

Bu kurultaydan sonra CHP'nin din siyasetinde bazı değişiklikler yaptığı görülmüş, bu çerçevede, bir vicdan işi olan inancın her türlü taarruz ve

müdahaleden korunması gerektiği anlayışı kabul edilmiştir. Söz konusu değişikliğin temelinde, muhalefetin dini suiistimal etmesi olasılığına karşı, dinin, devletin koruyuculuğunda olması gerektiği düşüncesinin yattığı söylenebilir. Benimsenen yeni din siyaseti, hukuksal alana da taşınmış,¹ bu çerçevede Türk Ceza Kanunu (TCK)'nda 1949'da yapılan değişiklikle, anayasanın laiklik ilkesine aykırı olarak devletin toplumsal, iktisadi, siyasal, hukuksal düzenini kısmen dahi olsa din esaslarına göre değiştirmeyi amaçlayan eylemler suç olarak kabul edilmiştir (BERKES, 1978: 528).² Ayrıca bu kurultayda CHP, DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi"ne karar vermiştir (TUNÇAY, 1983: 572).

CHP'nin din siyaseti çerçevesinde en önemli konuyu oluşturan din eğitimi, adı geçen kurultaydan sonra da tartışılmaya devam etmiştir. Aslında bu konu, 1947 Kurultayı'ndan önce basında; hatta TBMM'de tartışılmıştı. Örneğin 24 Aralık 1946'da TBMM'de yapılan oturumda, CHP'li birçok üye din eğitiminin lehinde konuşmuş, dönemin Başbakanı Recep Peker bunların isteklerini reddetmiştir. Bununla birlikte, zamanın otoriter Türkiye'sinde din eğitimi konusunda böyle bir tartışmanın yapılmış olması bile önemliydi ve bu konuda yapılacak değişikliklerin habercisiydi. Nihayet beklenen değişiklik, 1949 yılında ilkokullara seçimlik din dersleri konulması suretiyle gerçekleşti (LEWIS, 1991: 413-14; PARMAKSIZOĞLU, 1966: 31).

1 "Ankara'da okunan bir mevlitte olduğu gibi, çeşitli olayları hazırlayan gericî/dini basın, hükümeti iki kanun tasarısı hazırlamak zorunda bıraktı. Bunlardan sağ ve solculara (gericiler ve komünistler) karşı olan birincisinin hazırlanış nedenini Ş. Günaltay 21 Nisan 1949'da düzenlediği bir basın toplantısında şöyle açıkladı: 'İnkılabımızı korumak vazifemizdir. Vicdan hürriyetine saygı beslemekle birlikte, dini hurafelerin milletin ruhuna hakim olmaya kalkışmasına asla müsaade edemeyiz.'" (JAESCHKE, 1972: 102).

2 Bu yasa TBMM'de görüşülürken dönemin Başbakanı Günaltay şunları söylemiştir: "İrtica yoktur diyorlar. Bunu ben de kabul ediyorum. Ancak komünizm, irtica siması halinde tezahür edebilir, ettiği yerler de vardır. Fenalıkların olmasını hep birlikte istemiyoruz. Fakat bunu önleyecek kanunu yapmıyorum diyorlar. Bu tasarılarla kimseyi asmıyoruz, kesmıyoruz. Hadise çıkmadan, fiil sabit olmadan hiç kimse mahkum edilecek değildir. Bu kanun demokrasiyi öldürmek için değil, yaşatmak için getirilmiştir." (*Sebilürreşad*, II/48: 360). Söz konusu yasayı DP de desteklemiştir. Partisi adına söz alan Fuat Köprülü, "DP'nin laiklik esasını öteden beri muhafaza ve müdafaa eylediğini, komünizmin Müslüman memleketlere, bilhassa tutucu muhitlere yeşil sarık sararak girdiğini." ileri sürmüştür. Köprülü konuşmasında ayrıca, cumhuriyetin temellerinden biri olan laikliğin, uzun zamandan beri yürütülen düşünsel ve fiili savaşımın ürünü olduğunu, bu ilke ortadan kalkarsa düşünce özgürlüğünün daralacağını vurgulamış ve laikliğin korunması için çıkarılan yasaya parti olarak taraftar olduklarını söylemiştir (*Sebilürreşad*, II/48: 362).

CHP'nin değişen din siyasetinin bir sonucu olarak, Milli Eğitim Bakanlığı 1949 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesine³ dayanarak, din adamlarının kültür düzeyini yükseltmek amacıyla on il merkezinde kurslar düzenlemiştir (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 29). Ayrıca Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı döneminde, 7 Ocak 1949'da, İlahiyat Fakültesi⁴ açılmıştır. Fakültenin açılmasında halkın isteklerinin etkili olduğu, dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Tahsin Banguoğlu'nun şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "İlahiyat Fakültesi kurulması arzusu memleketçe, muhtelif parti gruplarınca izhar edilmiş, yüksek heyetinizce benimsemiş bir fikirdir. Bu arzuya uyarak ilk defa Ankara Üniversitemiz bir İlahiyat Fakültesi açmak kararı almıştır." (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 28-29). Yine gelenekçi/dinci kesimden gelen istekler üzerine, 1925 tarih ve 677 sayılı Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına İlişkin Kanun'un 1. maddesi, 1 Mart 1950'de, 5566 sayılı yasa ile değiştirilmiş ve bu yasaya dayanılarak hazırlanan kararnameyle de 19 türbenin açılmasına karar verilmiştir (TUNAYA, 1991: 202).

Bu arada CHP'nin "liberalleşen" laiklik anlayışına koşut olarak, ülkede dinsel bir canlanma başlamış, camiye gidenlerin sayısı artmış; hatta hükümetin döviz vermemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmış, cumhuriyet dönemi boyunca gizlice yaşamaya devam eden tarikatlar yeniden canlanmaya başlamıştı. Hedef kitlesi, daha çok köylülerden ve esnaftan oluşan; çoğu gerçek anlamda dinci olmaktan öteye, klerikalist olarak nitelenebilecek dinsel bir basın ortaya çıkmıştı (LEWIS, 1991: 414-17).

3 Madde metni şöyledir: "Maarif Vekaleti, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler kışat edecektir."

4 Darülfünun içerisinde bir İlahiyat Fakültesi bulunuyordu. Öğrenci sayısı zaman içinde gittikçe azalan fakülte, 1933 Üniversite Reformuyla adı geçen fakülte kapatıldı, yerine Edebiyat Fakültesine bağlı İslam İlimleri Enstitüsü kuruldu. Bu enstitü 1936'ya kadar kelim tarih, tasavvuf tarihi, İslam mezhepleri tarihi ve dinler tarihi alanlarında eğitim verdi. 1936'da akademik kadrosunun dağılmasıyla birlikte adı geçen enstitü de ortadan kalkmış oldu (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 25). Fakültenin kuruluşunda, laik zihniyetin ve modern bilimsel düşüncenin egemen olması ön görülmüştür. Nitekim kuruluş yasasının gerekçesinde, "Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulması..." demek suretiyle kurulacak kurumun skolastik bir nitelikte olmayacağı belirtiliyordu (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 29).

Yukarıda verilen örneklerden, çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte CHP'nin laiklikten, devrimlerden ödünler vermeye başladığı anlaşılmaktadır. Bir başka anlatımla, devrimlerden ödün verme sürecinin CHP ile başladığı söylenebilir.

II. Demokrat Parti'nin Muhalefet Yıllarındaki Din Siyaseti

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya koşullarından Türkiye de etkilenmiş ve toplumsal kesimlerde gözle görülür bir hareketlilik meydana gelmişti. Bu arada belirli bir gelişme kaydetmiş olan ticaret ve tarım burjuvazisi artık tek partinin dar kalıplarından kurtulmak istiyordu. Burjuvazinin varlık vergisinden sonra, toprak reformu ile de çevrelenen çıkarları, demokrasi istemlerinin artmasına yol açmış, değişen dünya koşullarının da zorlamasıyla çok partili düzene geçilmiştir (EROĞUL, 1990: 1-5; YÜCEKÖK, 1971: 87).

Bu gelişmelerin yaşandığı süreçte, 7 Ocak 1946'da, Demokrat Parti (DP) kuruldu. Partinin programında liberal ve demokratik düşüncelerin egemen olduğu söylenebilir. Ayrıca serbest seçim, dinin siyasete alet edilmemesi, özel girişime önem verilmesi, sendikaların kurulmasının özendirilmesi partinin programının ana çizgilerini oluşturuyordu (EROĞUL, 1990: 13). Diğer yandan, altı ilkeye de yer verilmek suretiyle, Atatürk'e olan bağlılık gösterilmiş oluyordu. Gerek iktisadi açıdan; gerek kişisel hak ve özgürlükler yönünden DP'nin programı, CHP'nin programından daha liberal görünse de, CHP'den çok farklı bir partinin⁵ kurulmadığı izlenimini yaratmıştı (KIRÇAK, 1989: 337-38). Ancak çok geçmeden, 1949 yılında toplanan kurultayda, dinci düşünceler

5 CHP Tüzüğü'nün 15. maddesi: "Partimiz devlet işlerinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini, din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür. Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz." biçimindeydi. DP Tüzüğü'nün 14. maddesi ise şu şekildeydi: "Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanıır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak kardeşler arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete geçirmesine asla müsamaha olunmamalıdır."

kendisini göstermeye başladı. Bu gelişmeler üzerine DP Genel Başkanı Bayar, bir açıklama yaparak parti olarak laiklikle dine saygı esaslarını birleştirdiklerini, dinin siyasete alet edilmesine karşı olduklarını belirtiyor ve din siyasetleri konusunda şunları söylüyordu:

Nizamnamemize göre din hürriyeti diğer hürriyetler gibi mukaddestir. Vatandaş dilediği dini seçmekte ve bunun gereklerini yerine getirmekte serbesttir. Bu prensibin tatbiki konulması şekli, zamanı geldiğinde düşünülecektir. DP'nin memlekete getirdiği ciddi hürriyet havasının ortaya koyduğu bir mecburiyet olarak iktidar, din meselesi ve dini tedrisat etrafında birtakım müzakereler için teşebbüsler yapmış ve meseleyi meclis kürsüsüne getirmiştir (SEVGEN, 1951: 216).

Bayar, din siyasetlerinin çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte ülkeye gelecek özgürlük havasıyla uyum içerisinde olacağına dikkat çekiyor; hatta bu havanın ülkeye şimdiden geldiğini ve CHP'nin tek parti dönemindekinden farklı bir din siyaseti gütmeye başladığının işaretlerini verdiğini ileri sürüyordu. Bir anlamda Bayar, çok partili düzende hangi parti iktidarda olursa olsun, dine karşı tutumunun tek parti dönemine göre daha esnek olacağını ileri sürüyor; ancak partisinin din siyaseti konusunda net konuşmuyordu. Bu, 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde Bayar ve arkadaşları tarafından benimsenen tutumdur.

III. 1945-1950 Döneminde Dinci Çevrelerin Siyasal Partilere İlişkin Düşünceleri

A. Cumhuriyet Halk Partisi'ne İlişkin Düşünceleri

Çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte gelenekçi/dinci kesim, tüm siyasal olayları kendi bakış açısıyla yorumlamaya başlamıştı. Bu yaklaşımı, söz konusu kesimin en önemli sözcüleri konumunda olan *Sebilürreşad* ve *Selamet* dergilerinde görmek olanaklıdır (ÖZEK, 1968: 166). Adı geçen kesime göre, bugünkü haliyle Türkiye dinsel bakımdan perişandır, din adamı kıtlığı söz konusudur. Laiklik dini yadsımak değildir, laik ülkelerde de din eğitimi veren fakülteler bulunmaktadır (TANRIÖVER, 1947: 3-5). Bu dönemde dinci çevrelerin en etkili yazarlarından biri olan *Sebilürreşad*'ın sahibi ve başyazarı Eşref Edib, CHP'nin dinin toplum üzerindeki etkisini anlamayarak, din derslerine önem vermeyerek yirmi yıl boyunca ulusal vicdanı ezdiğini (EDİB, 1948a: 34), bilerek veya bilmeyerek komünizm ilkelerine hizmet ettiğini, atalarımızın din ve dünya işleri arasında kurduğu düzeni bozduğunu, laiklik perdesi altında maneviyatı zayıflattığını, bunun ise siyasal irtica olduğunu ileri sürüyordu (EDİB, 1948b: 264).

Bu tartışmaların yaşandığı süreçte, medresede yetişmiş bir din bilgini olan Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesi, dinci çevreleri ümitlendirmişti. Ancak Günaltay'ın hükümet programı ve kabinesi, söz konusu çevreleri düş kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Cemil Sait Barlas, Tahsin Banguoğlu gibi "din düşmanları" yine kabinedeydi ve hükümet programında, devrimlerin o güne kadar olduğu gibi, bundan sonra da tüm şiddetiyle korunacağı belirtiliyordu. Söz konusu çevrelere göre bu ifade, CHP'nin dinsizlik şeklindeki laiklik anlayışının, Günaltay zamanında da devam edeceğinin kanıtıydı (EDİB, 1949b: 57). Her ne kadar Günaltay, devrimcilik ve laiklik anlayışlarının değişmeyeceğini söylemiş olsa da, yukarıda belirtildiği gibi, başbakanlığı döneminde ilkokullara din dersleri konuldu, bazı türbeler yeniden ziyarete açıldı ve İlahiyat Fakültesi öğretime başladı.⁶ Tüm bu uygulamalarına karşın CHP'nin dinci çevreleri memnun ettiği söylenemez (EDİB, 1949b: 58).

B. Demokrat Parti'ye İlişkin Düşünceleri

Dinci çevrelere göre DP, dinsel konularda CHP ile karşılaştırıldığında daha özgürlükçü bir tutum izleyecek gibi görünmekle birlikte, din siyaseti henüz belli değildi. Söz konusu çevreleri çok rahatsız eden bu durumu, Edib'in yazılarında görmek olanaklıdır. Yazar, bir yandan özgürlük ve demokrasi yolunda verdiği savaşı nedeniyle Bayar'ı överken; diğer yandan partisinin din siyasetini açıklamadığı için eleştiriyordu. Edib'e göre halk, en çok DP ile CHP'nin din siyaseti arasındaki farkı bilmek istiyordu. Ayrıca yazara göre halk, DP'nin din siyasetini ve bu konuda da özellikle de şunları merak ediyordu: Müslümanlar DP döneminde peygamberin dilinde ibadet edebilecekler mi? Diyanet İşleri Başkanlığı devlete bağlı bir kurum olmaya devam edecek mi? Din eğitimi ne olacak? Yazar, bunları sorduktan sonra, Bayar'ın bu konularda sustuğunu, partisinin din siyasetini halk kitleleri önünde dile getirmese bile; gazetelerinde, broşürlerinde, TBMM kürsüsünde açıklayabileceğini belirtiyor ve bir parti liderinin en önemli görevinin partisinin din siyasetini açıklamak olduğunu ileri sürüyordu (EDİB, 1949a: 27-28).

Gerçekten de başta Bayar olmak üzere DP ileri gelenlerinin, iktidara gelene kadar, din siyasetlerini açığa vurma konusunda çok dikkatli

6 Günaltay TBMM'de şöyle övünüyordu: "İlkmekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip Kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım" (TUNÇAY, 1983: 572).

davrandıkları söylenebilir. Bunun nedeni, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası olaylarına tanık olan DP'lilerin, irticaa ödün vermenin bu partilerin sonunu getirdiğini görmüş olmalarıdır. Ayrıca Bayar DP kurulurken, dini siyasette kullanmayacakları konusunda İnönü'ye güvence vermişti (TOKER, 1990: 48-49).

C. Dinci Çevrelerin Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ve Millet Partisi'ne Karşılaştırmalı Bakışı

DP'nin din siyasetini açıklamaması üzerine Edib, 14 Mayıs seçimlerine yakın bir tarihte CHP, DP ve Millet Partisi (MP)'nin din siyasetlerine ilişkin ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur. Tek parti döneminde CHP'nin laiklik adı altında dinsizlik siyaseti güttüğünü ileri süren yazar, çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte adı geçen partinin din siyasetini değiştirme nedenini, zamanın Başbakanı Hasan Saka'nın, "Efendiler! Mekteplere din derslerini koymazsak gelecek intihapta millet bize bir rey bile vermeyecektir." sözleriyle açıklıyordu. Yazar bundan sonra adı geçen partilerin programlarını temel alarak, laiklik anlayışlarını şöyle değerlendiriyordu:

[G]örülüyor ki CHP ile DP arasında esas itibariyle bir fark yoktur. Hatta DP'nin kullandığı lisan daha serttir. CHP'nin programında kanunların muasır medeniyete ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasından, bahis olunduğu halde DP laikliği hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve serbest tefekküre karşı taassup duygularının harekete geçirilmesine de asla müsamaha olunmayacağını söyler. Laikliği ancak Moskova böyle telakki eder. Çünkü bu telakki tamamıyla dine cephe almaktır (EDİB, 1950: 6-7).

Programında din işlerinin devletten ayrılması, din eğitimi, aile gibi konulara yer vermediği için DP'yi eleştiren Edib, bu konulara yer veren MP'yi övüyor; ancak okuyucularından açıktan açığa, adı geçen partiye oy vermelerini istemiyordu. Okuyucularından istediği, dini siyasete alet etmemeleri ve parti ihtiraslarının üstünde tutmalarını (EDİB, 1950: 10).

IV. Dönemin İrticai Havasını Yansıtan Bir Örnek Olay Olarak Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreninde Çıkan Olaylar ve Demokrat Parti'nin Tepkisi

14 Mayıs 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce (9 Nisan 1950'de) MP'nin onursal başkanı olan Fevzi Çakmak, İstanbul'da öldü. Ölümünün ertesi

günü radyoda müzik yayınının devam etmesini fırsat bilen dinci kesime mensup gençler, bu durumu protesto ederek ölüm tarihinin ulusal bir matem günü olarak kabul edilmesini istemişler, istekleri hükümet tarafından dikkate alınmayınca polisle çatışmışlar, cenazenin başında nöbet tutmuşlardır (YALMAN, 1970: 209-10). Ortamı uygun bulan bu kişiler, cenaze törenini tam bir irtica gösterisine çevirmişler, törenin programını bozmuşlar, tabutu zor kullanarak omuzlarına almışlar, tabut, binlerce gencin tekbir sesleri arasında ve eller üstünde taşınarak Eyüp Mezarlığı'na götürülmüştür. Cenaze törenini, olayın tanıklarından Cihat Baban, şöyle anlatmaktadır:

Atatürk'ün en sevdiği, en saydığı insanın cenazesi sevginin yarattığı soylu bir saygı ile sonsuza değin yatacağı yere uğurlanacakken yürekleri burkulan birçok insan, göstericilerin elinde cenaze parçalanmasın diye çaba harcıyordu. Atatürk'ün en yakın silah arkadaşının bu ülkenin en büyük kurtarıcılarında birinin ölümünü bekleyen irtica böylelikle hortlayıvermişti. O gün, o ulusal kahramanı, o kutsal ölüyü kalkan gibi kullanan kitleden çekinenler hiç kimseye hiçbir şey söyleyemediler. O tarihten sonra da siyasal kuruluşlar zaman zaman irticadan medet umarak işlerini yürütmeye çalıştılar (BABAN, 1970: 125).

Söz konusu olaylar karşısında DP'nin nasıl bir tepki gösterdiğini, adı geçen partinin sözcüsü konumundaki *Zafer* gazetesinde görmek olanaklıdır. Adı geçen gazete, cenazede çıkan olayları, bir ilgisizliğin sonuçları olarak değerlendiriyordu (*Zafer*, 14 Nisan 1950). Birtakım kimselerin irtica benzeri olaylar çıkardığını yazan gazete, 10 Nisan 1950'de *Ulus*'un kırmızı başlıkla çıkmasının gençliği infiale sürükleyen nedenlerden biri olduğunu ileri sürüyor (*Zafer*, 15 Nisan 1950), CHP'yi devrimlere sahip çıkmamakla suçluyor, olayların birkaç kişinin tutuklanmasıyla geçiştirilecek kadar basit olmadığını belirtiyor ve devrimlerin nereye götürüldüğünü soruyordu (*Zafer*, 17 Nisan 1950).

Bu olaylar üzerine bir değerlendirme yapan Bayar, ulusal birliğe sahip çıkacaklarını, dinin siyasete alet edilmesine izin vermeyeceklerini, irticaa karşı mücadele edeceklerini söyleyerek, parti olarak din-devlet ilişkilerine nasıl baktıklarını açıklıyordu (*Zafer*, 20 Nisan 1950). Bayar'ın bu değerlendirmeyi, olayların hemen ardından değil de, on gün sonra yapmasının dikkat çekici olduğu söylenebilir.

V. Demokrat Parti'nin İktidar Yıllarındaki Din Siyaseti

A. Demokrat Parti'nin Dinci Çevrelere Ödün Verdiği Dönem

1. Ödünlerin Başlaması: Devrimler Parçalanıyor

Bayar tarafından başbakanlığa atanan Menderes, hükümet programını okurken, Atatürk devrimlerine ilişkin yaklaşımlarını, din siyasetlerini “[S]eçim beyannamemizde yazıldığı üzere millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız” (DAĞLI/AKTÜRK, 1988: 161). sözleriyle ortaya koyuyordu. Bir başka anlatımla başbakana göre, “millete mal olmuş devrimler” korunacak, “millete mal olmamış devrimler” üzerinde ise ısrar edilmeyecekti. Böylece Atatürk devriminin zaten unutulmuş olan gerçek amacı üzerinde hiç durulmuyor, devrim olarak adlandırılan değişiklikler ise parçalanmak suretiyle bir kısımdan vazgeçilebileceği ifade edilmiş oluyordu (ÖZEK, 1968: 169). Diğer bir anlatımla, 29 Mayıs 1950'den itibaren artık ideolojik ilkeler ve uygulamalar bakımından devrim yok, devrimler vardır.

Menderes aynı konuşmasında, esas tehlikeli akımın sol akım olduğunu, bunu kökünden temizlemek için gerekli yasal önlemlerin alınacağını belirtiyor, sol akımın taktiklerine ilişkin savlar ileri sürüyordu. Adı geçen akımın, irticacı ve ırkçılığı kendisini maskeleyerek için kullandığını belirten Menderes, bunun düşünce özgürlüğü bağlamında ele alınamayacağını, bu tür bir yaklaşımın gaflet olacağını, sola kesinlikle hoşgörü gösterilmeyeceğini açıklayarak irtica konusunda şunları söylüyordu:

İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız... hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri suretle itihaz etmek kararındayız (DAĞLI/AKTÜRK, 1988: 162).

Konuşmasının devamında, manevi değerlerle yetiştirilmemiş gençliğin bilim ve teknikle donatılsa da, özgür ve bağımsız bir ülke için güvence oluşturamayacağını ileri süren Menderes; bundan dolayı gençliğin manevi değerlerle yetiştirileceğini belirtiyordu (DAĞLI/AKTÜRK, 1988: 176).

Seçim öncesi dönemde din siyasetini açıklamadığı için dinci kesimin eleştirisine hedef olan DP, Menderes'in ağzından adı geçen çevrelere yanıt vermiş oluyordu. Böylece Başbakan, Edib'in, “DP'nin din siyaseti henüz

aydınlanmış değildir” başlıklı yazısına, bir anlamda, “DP’nin din siyaseti sizin isteğiniz doğrultusunda olacaktır” biçiminde yanıt veriyordu.

2. Ezan Üzerindeki Arapça Yasağının Kaldırılması

Yukarıda yer verilen konuşmasında Menderes, hangi devrimlerin ulus tarafından benimsenip, hangilerinin benimsenmediğini açıklamayarak, üstü kapalı bir biçimde, dinci kesimlere mesaj vermiş oluyordu. Söz konusu konuşmadan çok kısa bir süre sonra, “millele mal olmamış inkılaplardan” birinin hangisi olduğu anlaşıldı: ezanın Türkçe okunması ulus tarafından benimsenmemiştir!

Hükümet programının TBMM’de okunmasından on sekiz gün sonra, 16 Haziran 1950’de, 5666 sayılı yasa ile, 2 Haziran 1941’de çıkarılan 4505 sayılı, ezanın Türkiye’de Türkçe okunacağını düzenleyen yasa kaldırıldı.⁷ Söz konusu yasaya ilişkin tasarı, Menderes Hükümeti’nin TBMM’ye sunduğu ilk tasarı olması bakımından dikkat çekicidir. Çünkü DP böylece, önceliğinin ne olduğunu ortaya koymuş oluyordu.

14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde Arapça ezan, seçmenlerce DP’lilere en çok duyurulan istekler arasında yer alıyordu. Bu isteği olumlu karşılamak, en çok oy kazandıracak seçim vaatlerinden biriydi. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, DP’lilerin bu konuda açıkça olumlu bir tutum sergilemesini engelliyordu.

Arapça ezan istekleri karşısında DP’nin dört önde geleninin tutumlarını Toker şöyle anlatmaktadır:

Celal Bayar, eski abc’deki 8 rakamını hatırlatan kaşlarını bir daha havaya kaldırır ve susardı, o konuda sfenks gibiydi. Adnan Menderes, olayı tatlı bir şekilde geçiştirirdi. Ne evet, ne hayır. Ama hayırdan ziyade evetten yana olduğunu gene de belli ederdi, Fuat Köprülü, daha babacandı, canım hele bir iktidara gelelim, hallederiz bu işleri, siz bize güvenin. Biz sizin arzularınızın gerçekleştiricisi olacağız. Diye ağızlara bal çalardı. Refik Koraltan

7 1932’ye kadar Türkiye’de ezan Arapça olarak okundu. Aynı yıl, dönemin en ünlü hafızlarından oluşturulan bir kurul, ezanın Türkçe’ye çevrisini yaptı ve nasıl okunacağını saptadı. Yukarıda göndermede bulunulan yasanın ilgili maddesi ile ezanın Türkçe’den başka dilde okunması yasaklandı. Gelenekçi çevreler, ezanın Türkçe okunmasını baştan beri kabullenmediler. Bu çevrelere göre ezanın Arapça okunmasının yasaklanmasıyla dinin elden gitmesi aynı anlama geliyordu. Lewis’e göre, “[H]ükümetin ezana müdahalesi, diğer laiklik tedbirlerinin herhangi birinden daha geniş bir halk kızgınlığına neden oldu” (LEWIS, 1991: 411).

unutulmaz davudi sesiyle, ne dediğini kimsenin anlamadığı laflar ederdi (TOKER, 1990: 49).

Bu aktarılanlara dayanarak, seçim öncesi dönemde DP'nin Arapça ezan konusunda, üstü kapalı bir biçimde de olsa, söz verdiği söylenebilir. Bu söz, kapalı kapılar arkasında verilmiş olsa bile, iktidara gelir gelmez yerine getirileceği açıktı.

Ezanın Arapça okunmasını olanaklı hale getiren süreci, öneminden dolayı, daha derinlemesine incelemekte yarar vardır.

a. Arapça Ezanın Gündeme Getirilmesi

Arapça ezana izin verileceği, 5 Haziran 1950 tarihli *Zafer*'de "Arapça ezana müsaade ediliyor" şeklinde duyuruldu. Menderes, *Zafer*'in başyazarı Faik Fenik'e yaptığı özel açıklamada, Arapça ezana izin vermek suretiyle, taassup zihniyetini kıracaklarını ileri sürüyor; ancak taassup zihniyetiyle neyi kastettiğini açıklamıyordu. Bununla birlikte anlaşılması gerekenin "inkılap taassubu" olduğu açıktı. Devrimlere başlamadan önce Atatürk'ün de taassup zihniyetiyle savaştığını ileri süren başbakan, Arapça ezanın da bu çerçevede yasaklandığını ve taassup zihniyetinin kırılmasında işlevsel olduğunu belirtiyordu. Menderes, Arapça ezanın o tarihte yasaklanmasının zorunlu bir önlem olduğunu; ancak artık gereksiz hale geldiğini, bundan dolayı da ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırılacağını açıklıyordu (*Zafer*, 5 Haziran 1950). Bu sözleriyle başbakan, bir anlamda, "inkılap taassubunu" kıracaklarının ve gelecekte yapacakları "demokratik açılımların" müjdesini vermiş oluyordu.

Bu açıklamanın hemen ardından, Ceza Kanunu'nda ezanla ilgili yapılacak değişiklik kararlaştırılarak DP Grubunca kabul edildi (*Zafer*, 14 Haziran 1950). "Böyle olması doğaldı; çünkü milletvekillerinin çoğu vaktiyle bunun sözünü, bizzat vermiş yerel yöneticilerdi. Şimdi halk kendilerine 'haydi' diyordu" (TOKER, 1990: 50).

b. Arapça Ezanın Gündeme Getirilmesine Tepkiler

Arapça ezan yasağının kaldırılacağına ilişkin haberin *Zafer*'de yer alması üzerine, dönemin belli başlı gazetelerinin yazarları değişik tepkiler göstermişlerdir.

Ulus yazarlarından Zeki Gençosman, bu demecin Atatürk devrimlerinin bir taraftan didiklenmesi anlamını taşıdığını ve kendisini ümitsizliğe ittiğini belirtiyordu (*Ulus*, 6 Haziran 1950).

Akşam yazarlarından Safa Coşkun, başbakanın açıklamasının kendisini dehşete düşürdüğünü belirtiyor ve Çakmak'ın cenaze töreninde kendisini

gösteren tekbirci kitleyi bundan daha çok sevindirebilecek bir vaadin olamayacağını vurguluyordu. Arapça ezanın vicdan özgürlüğü ile bir ilişkisinin bulunmadığını ileri süren yazar, bu kararın kimi zümreleri memnun etmek için alındığını, bunun ise ateşle oynamaktan başka bir şey olmadığını belirtiyordu (*Akşam Postası*, 6 Haziran 1950).

Menderes hükümetinin icraata Arapça ezana izin vererek başlayacağına dikkat çeken Yavuz Abadan ise, bunun laik zihniyete karşı gelmekten başka bir şey olmadığını yazıyordu (*Ulus*, 7 Haziran 1950).

Ali Naci Karacan, ezanın Türkçe okunmasının camilerin daha kalabalık olmasını sağlayacağını ileri sürüyordu (*Milliyet*, 7 Haziran 1950).

Ahmet Emin Yalman ise, Arapça ezana itirazlarının olmadığını, yalnız “din lisanı” kavramını anlamadığını yazıyor ve “[B]u serbestliğe rağmen kendi ana dilini kullanmayı tercih edenlerin çok olacağını” (*Vatan*, 8 Haziran 1950) iddia ediyordu.

Basının yanı sıra, Arapça ezana izin verileceğine ilişkin haberin gazetelerde yer alması üzerine CHP de tepki göstermiştir. Böyle bir düzenlemenin inkılabı ihanet olduğunu belirten parti, devrimlerde düzeltmeler ve ayıklamalar yapılamayacağını, yapıldığı takdirde bunun nereye varacağını kestirilemeyeceğini ileri sürüyordu. Bu kararı, devrim abidesinin altından bir tuğla çekilmesine benzeten CHP'liler, son seçimlerde ezan konusunda seçmenlerin kendilerine de büyük baskılar yaptığını; ancak seçim kaybetme pahasına da olsa ödün vermediklerini ileri sürüyorlardı (*Son Saat*, 8 Haziran 1950; *Vatan*, 8 Haziran 1950).

Seçim döneminde ezan konusunda ödünsüz bir tutum sergileyen CHP, aşağıda görüleceği gibi, ezanın Arapça okunmasını yasaklayan TCK'nin 526. maddesi kaldırılırken aynı kararlı tavrı göstermemiştir.

c. Arapça Ezan Türkiye Büyük Millet Meclisi Gündeminde

Ezanın Arapça okunmasına izin verecek yasa tasarısı, 15 Haziran 1950'de TBMM'ye sunuldu. Söz konusu tasarı ile, TCK'nin 526. maddesinde yer alan ve ezan ile kametin Arapça okunmasını yasaklayan fıkranın kaldırılması öngörülmüyordu. Tasarının gerekçesinde, bu fıkranın hem vicdan özgürlüğüne, hem de Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan laiklik ilkesine aykırı olduğu belirtiliyor ve “Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir Devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.” (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 1, 1950: 181) iddiasına yer veriliyordu.

15 Haziran 1950'de Adalet Komisyonu'nda oybirliği ile kabul edilen yasa tasarısı, ivedilikle görüşülmek üzere Genel Kurul'a sunuldu. Genel Kurul'da ilk sözü alan Menderes, 14 Haziran 1950'de DP grubunda kabul edilip basın yoluyla kamuoyuna duyurulan yasa tasarısının, ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırıldığı şeklinde anlaşılmasından ve buna dayanılarak da Arapça ezan okunmak suretiyle suç işlenmesinden endişe duyduğundan tasarının bir an önce yasalaşmasını istiyordu (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 1, 1950: 181).

Tasarı TBMM'de görüşülürken Menderes'le birlikte on DP'li milletvekili söz almış ve dikkat çekici konuşmalar yapmışlardır. Örneğin bunlardan biri olan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Arapça ezan yasağının kaldırılmasını seçmenlerin yüzde doksan sekizinin istediğini, Menderes'in bu hareketiyle dine sarıldığını ve komünizm kalesini yıktığını ileri sürüyor ve "[Y]alnız bununla iş bitmiş olmuyor. Dine ait takyidatı sinesinde taşıyan anti demokratik denen kanunlar vardır" diyerek, adeta, devrimlerin tahribinin devam edeceğini dile getiriyor, bunların başında da TCK'nin 163. maddesinin geldiğini ileri sürüyordu (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C.1. 1950: 183).

Söz konusu yasa tasarısı, 16 Haziran 1950'de oy çokluğu ile kabul edildi.⁸

Bu yasağın kaldırılmasının halkta büyük bir rahatlama sağladığı inkar edilemez. "Yüzyılların getirdiği ibadet alışkanlıklarının suç olmaktan çıkması, halkı manen gerçekten ferahlatıcı bir etki yapmıştır. Yasak kalkar kalkmaz, Türkçe ezanın tamamen terk edilmesi, bu zorlamanın ne kadar yapay olduğunu ispat etmiştir." (EROĞUL, 1990: 89).

Bu düzenlemeyle DP, dinci çevrelerce kendisine karşı duyulan güvensizliği ve kuşkuları ortadan kaldırmış oluyordu (ÖZEK, 1968: 168).

d. Arapça Ezan Konusunda Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tutumu

Tasarı TBMM'de görüşülürken, CHP adına konuşan Cemal Reşit Eyüboğlu şu değerlendirmeyi yapıyordu:

Memlekette milli devlet ve milli şuur politikası cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve milli şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli devlet politikası mümkün olan her yerde Türkçe'nin kullanılmasını emreder. Türk

⁸ Ezanla ilgili tasarı TBMM'de görüşülürken vatandaşların çok büyük ilgi gösterdikleri görülmüş; dinleyici locaları dolmuş; hatta bir kısım vatandaşlar dışarıda kalmıştır (*Zafer*, 17 Haziran 1950).

vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Milli şuurun bu konuyu halledeceğine güvenerek, Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhte olmayacağız (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 1, 1950: 181).

Eyüboğlu'nun bu sözleri, CHP'nin daha önceki tutumuyla örtüşmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, adı geçen parti, o dönemde ezan konusunda ödün vermeyi, Atatürkçülükten ödün vermek olarak değerlendirdiğinden, seçim kaybetme pahasına da olsa bu konuda ödün vermeye yanaşmamıştı. Yukarıda yer verilen konuşmasında Eyüboğlu, bu konulara hiç değinmemiş; Türkçe ezanı yalnızca ulusal bilinç bağlamında değerlendirmiştir. Söz konusu yasa tasarısı Genel Kurulda görüşülürken, CHP grup kararı da almamıştır. Bu yaklaşımıyla CHP'nin, devrimlerin parçalanmasına göz yumduğu; bir başka anlatımla, bu konuda DP ile işbirliği yaptığı söylenebilir. Bunun nedeni ise, seçim yenilgisini uygulamış olduğu din siyasetine bağlamasıdır. Bir başka anlatımla CHP'nin, ilerideki seçimlere "yatırım" olması amacıyla, DP'nin Arapça ezan konusundaki girişimine destek verdiği söylenebilir.

e. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılmasının Yankıları

Ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırılmasının toplumda derin yankılar uyandırdığı söylenebilir. Köyden kente, o güne kadar sinmiş olan mollalar, bu kararı tekbir sesleriyle karşıyorlar ve Menderes'e hayır dualar ediyorlardı. Bu ödücü tutum, dinci çevreleri cesaretlendiriyor, imamlar/vaizler aldıkları bu cesaret ve destekle siyasal içerikli vaazlar vermeye başlıyorlardı. Aslında bu çevreler, Arapça ezan yasağının kalkmasını bile beklemeden, hükümet programının okunmasından hemen sonra harekete geçmişlerdi. Örneğin Ankara Tacettin Camii imamı, bir vaazında CHP'ye saldırarak şunları söylüyordu: "CHP kanımızı emiyordu. Milyonları çalıp, dinsizliği yaydılar. Allah bizi onlardan kurtardığı için hep birlikte Allah'a ve DP hükümetine dua edelim" (AYDEMİR, 1968: 68-69). Ankara Hacı Bayram Cami imamı da benzer şeyler söylüyordu:

CHP'liler Fransa'dan bile daha çok kafirdiler, çeyrek yüz yıllık cumhuriyet ve inkılap hareketi, onların küfür yoluna sapmalarına neden olmuştur. Milletler layık oldukları yönetime sahip olurlar. Bugün iyi idareye sahip olduğumuza göre, Allah indinde mevkiimiz düzelmiştir (AYDEMİR, 1968: 109).

DP'nin Arapça ezan konusunda verdiği ödünden cesaret alan çevreler, İnönü'ye karşı olan kinlerini de ortaya koymakta gecikmemişlerdi. Örneğin,

İzmir kongresinde bir DP'li, 1924 yılında son halifenin ülkeden kovulduğu gibi, İnönü'nün de kovulmasını istemişti (AYDEMİR, 1968: 56).

Bu gelişmeler karşısında hükümet suskun kalmayı yeğliyor ve gerici akımların varlığını yadsıyordu. Olayların basında tepki yaratması üzerine Menderes, CHP'nin kendisini devrimlerin bekçisi ilan ederek, irtica konusunu kötüye kullandığını ileri sürüyor ve "Atatürk inkılaplarının tek bekçisi Türk milletidir, şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek Ezan-ı Muhammediyeyi Arapçalaştırdık." (*Cumhuriyet*, 18 Mart 1951) diyerek, bir anlamda, bu çevreleri cesaretlendirmeye devam ediyordu. Bu tür mesajlar gerekli yerlere ulaşmakta gecikmiyordu. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek Menderes'e hitaben sunları yazıyordu:

Eğer bu iki sözü gerçekten söyledinizse;

1. İnkılap softalarının yaygaralarına rağmen,
2. Türkiye Müslüman bir devlettir ve Müslüman kalacaktır. Tekrar ediyoruz, partinize, siyasi muhitinize, kabinenize, tezatlarımıza ve hatıra gelen ve gelmeyen her şeyinize rağmen, en az ve halis tarafından azat kabul etmez köleliğimizi kabul buyurunuz (YÜCEKÖK, 1971: 90).

Bu aktarılanlardan da anlaşıldığı gibi, ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırılmasıyla birlikte, DP ile dinci çevreler arasında sıcak bir iletişim kurulmuş oluyordu. Dolayısıyla Arapça ezanın dinci çevrelere verilmiş önemli bir ödün olduğu söylenebilir. Ancak bu ödüncü tutum, DP'yi rahatsız edecek boyutlar ve biçimler almakta gecikmedi. Örneğin DP iktidarından önce de yaptıkları eylemlerle varlıklarını hissettiren Ticaniler, DP'nin bu ödüncü tutumundan aldıkları cesaretle, eylemlerini artırmışlardı.

3. Ticari Eylemleri

Ticanilik⁹ bir tarikat olarak 1930'da Türkiye'ye girmiştir. Cumhuriyet düzeninin karşısına, silahlı Nakşibendilerden sonra 1949 yılında Ticaniler

9 Bu tarikat, 1155 yılında Fas'ın Teycan kasabasında doğmuş olan Ahmet Teycan tarafından 1216 yılında kurulmuş, kurucusunun adına izafeten tarikatın adı Ticiani olmuştur. Türkiye'ye 1930 yılında girmiştir (TUNAYA, 1991: 202). Tarikatın Türkiye'deki piri olan Kemal Pilavoğlu, 1930 yılında Abdülkadir Medeni isimli bir Ticiani'den tarikatın Türkiye'de kurulması için ruhsat almıştır (TUNAYA, 1991: 202). Pilavoğlu'nun yayımlanmış yapıtları da bulunmaktadır. Başlıcaları: *Komünizme Hücum, Din Rehberi, İbretler ve Hikmetler, Hacılara Armağan, Hak ve Batıl Dinler'dir* (Zafer, 30 Haziran 1951).

çıkmiş ve Ankara (Çubuk) ve Çorum (Şabanözü)'da yayılmaya başlamıştır. Cumhuriyetin temellerine saldıran tarikatın amacı, "Tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek" biçiminde özetlenmekle birlikte, asıl amacının teokratik bir devlet kurmak olduğu açıktı. Atatürk devrimlerini reddetmek ve şeriatı esas almak hareketi destekleyen belli başlı düşünsel temellerdi. Ticani inancına göre heykel put olduğu için kırılması gerekir. Türk devrimi ve eserleri dinsizlikten başka bir şey değildir. 1945'te başlayan çok partili düzenin bu tür bir zihniyetin gelişmesi için gerekli ortamı hazırladığı açıktır. Ticaniler, bu uygun koşulları istismar etmekte gecikmemişler, ezanın Arapça okunmasını yasaklayan yasayı eleştirmeye, çeşitli yerlerde, ana yollarda, adliye koridorlarında tekbir getirmeye başlamışlardı. Nihayet 1949 Şubatı'nda TBMM'de dinleyiciler kısmında bir Ticani yüksek sesle ezan okumuştur (TUNAYA, 1991: 203).

CHP dönemindeki gösteri ve eylemlerini DP'nin dinci kesimlere dönük hoşgörülü ve ödücü yaklaşımından aldıkları cesaretle artırarak devam ettiren Ticaniler, DP dönemindeki ilk eylemlerini, 7 Şubat 1951'de Kırşehir'de Atatürk büstünü parçalamak suretiyle gerçekleştirmişlerdi (KIRÇAK, 1993: 30). CHP Milletvekili Kamil Boran'ın sözlü sorusunun ortaya çıkardığına göre, Atatürk'ün ölümünden 14 Mayıs 1950'ye kadar, manevi varlığa 51, fotoğraflara 12, heykel ve büstlere dört olmak üzere toplam 67 tecavüz olayı adalete intikal etmişti. Oysa 14 Mayıs 1950'den 1 Nisan 1951'e kadar söz konusu eylemlerin benzerleri on beşi bulunmuştu. Eylemlerden dokuz tanesi, büst ve heykel kırma biçiminde gerçekleştirilmişti (TOKER, 1990: 131).

4. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun

30 Mart 1951'de, Atatürk'ün manevi varlığını korumak için yasa çıkaracaklarını açıklayan Menderes, Atatürk'ün heykel ve büstlerine karşı eylemlerde bulunan örgütün kökünün dışarıda olduğunu ileri sürüyor ve eylemlerini düşünce özgürlüğü bağlamında değerlendiremeyeceklerini söylüyordu (DAĞLI/AKTÜRK, 1988: 168).

Söz konusu tasarı, "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı" adıyla TBMM'ye sevk edilerek 4 Mayıs 1951'de görüşülmeye başlanmış, tasarıya verilen önemi göstermek amacıyla görüşmeleri Bayar da izlemiştir (Zafer, 5 Mayıs 1951).

Oturum başlamadan önce Atatürk için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmak suretiyle, TBMM'nin Atatürk'e saygısının tam olduğu mesajı

verilmek isteniyordu. Söz alan tüm DP milletvekilleri konuşmalarına Atatürk'e saygılarını dile getirerek başlıyor; ancak "böyle bir yasaya gereksinim yoktur, her şahıs gibi Mustafa Kemal de eleştirilebilmelidir" diye bitiriyorlardı (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 7, 1951: 53-74).

Söz alan kimi milletvekilleri ise, adı geçen yasa tasarısının kişiye özgü olması nedeniyle, yasa yapma tekniğine ve anayasaya aykırı olduğunu ileri sürüyorlardı (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 7, 1951: 63).

Kimi milletvekillerinin bu yasayla eleştiri özgürlüğünün kısıtlandığını ileri sürmeleri üzerine Menderes, "Biz bu kanunla tenkit hürriyetini kaldırmıyoruz. Atanın şahsına karşı olan hakaret ve terzil hürriyetini kaldırıyoruz." (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 7, 1951: 60) diyerek yasanın amacını açıklıyordu.

Diğer Türk büyüklerini koruyacak yasaların çıkarılmasının da istenmesi üzerine Menderes, söz alarak, bugün bir Fatih, bir Yavuz, bir Namık Kemal sorununun olmadığını; ancak bir Atatürk sorununun olduğunu söyleyerek, yasaya neden gereksinim duyduklarını şöyle açıklıyordu:

Bir gecede elli tane heykele hücum edebilmek ve memlekette fevkalade bir hal vardır manzarasını uyandırmak ve memleketi baştan başa heyecana sevk etmek zor bir şey değildir. Bütün bunları vaktinde hesap etmek ve kanuni tedbirleri almak mecburiyetindeyiz. Sonra arkadaşlar, hükümet tedbir aldı almadı diye daha şimdiden kürsüden konuşuluyor. Bu memleketin sathına serpiştirilmiş olan heykeller taarruza uğradığı takdirde bunun günahı neden hükümete teveccüh etmiş olsun. Teşevvüşleri önlemek için Atatürk heykellerini hükümete bir hücum vasıtası olmaktan çıkarmamız çok yerinde olur (*Tutanak Dergisi*, D. IX, C. 7, 1951: 63).

Böylece Menderes partisinin Atatürk'e ilişkin düşüncelerini de ortaya koymuş oluyordu. Bu sözlerden esas korunmak istenilenin, sahiplenilenin Atatürk'ün manevi kişiliği olmadığı, somut heykelleri olduğu anlaşılmaktadır. Menderes'in ifadesiyle yasanın koruduğu şey, "memleketin sathına serpiştirilmiş olan heykeller"di. Bir başka anlatımla, bu düzenlemeyle Atatürk'ün "dış görünüşüne" dokunulmazlık bahşediliyordu. Yoksa bu yasanın Atatürk'ün "ruhunun" yaşatılmasıyla ilgisi yoktu.¹⁰ Böylece, adı geçen yasanın hükümet çıkarları doğrultusunda çıkarılmak istendiği de açıkça ortaya konulmuş oluyordu.

10 Eroğul'a göre, "Bunun da böyle olması tabiidir. Zira iktidarının temelinde antiemperyalist bir savaş bulunan, Batılı devletler önünde eğilmeyi reddeden, yabancı sermayeyi kovan bir devrimcinin, aslında, Demokratlar arasında hiç yeri olmaması gerekir" (EROĞUL, 1990: 79-80).

Bu arada Atatürk'ün heykel ve büstlerine saldırılar da artarak devam ediyordu. O kadar ki, Ticaniler, başkentin ortasında, Zafer Alanı'nda bulunan heykele saldırma cüretini gösterecek aşamaya gelmişlerdi. Bu olay üzerine, Pilavoğlu ile on bir müridi tutuklanmıştır (*Zafer*, 29 Haziran 1951).

Pilavoğlu'nun tutuklanmasından sonra da Ticani eylemleri devam etmiş ve tutuklanan Ticani sayısı seksene ulaşmıştı. Bu tutuklamalar üzerine bir açıklama yapan zamanın Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Ticanilerin başının ezileceğini, bunların 14 Mayıs'tan önce de var olduklarını, CHP'nin zamanında gerekli önlemleri almaması nedeniyle olayların bu noktaya geldiğini ileri sürüyordu. Söz konusu eylemler dışında başka bir irticai eylemin olmadığını iddia eden İleri, daha sonra, "Belki de komünist ajanı olan on-on beş şeyh ve mehdi namzedinin etrafında toplanan bu şüursuz kalabalık biraz değil tamamen cehlin kurbanıdır." (*Zafer*, 13 Temmuz 1951) diyerek her olayı olduğu gibi Ticani eylemlerini de komünistlere bağlıyordu.

Ticani eylemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, artık söz konusu tasarının yasalaşması kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak DP milletvekillerinin Ankara'da bulunmaması nedeniyle TBMM'de oturum yeter sayısı sağlanamıyordu. Bunun üzerine, 21 Temmuz 1951 tarihinde, emniyet müdürlüklerine illerinde bulunan milletvekillerinin hemen başkente hareket etmeleri gereğinin tebliği için emir gönderildi (TOKER, 1990: 173). Bu tebligat üzerine 23 Temmuz 1951 tarihinde toplanan TBMM, tasarımı 25 Temmuz 1951'de kabul etti.¹¹

Bu yasanın çıkmasından sonra Ticani eylemlerinin birdenbire kesildiği görülmüştür. Adı geçen eylemlerinin durmasını ve Ticaniliğin gerilemesinin bir başka nedeni de, bu tarihten itibaren Nurculuğun gelişmeye başlamasıdır (ÖZEK, 1968: 278).

Yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu tasarı, başta Bayar olmak üzere DP'nin önde gelenlerinin ağırlıklarını koymalarına karşın Genel Kurul'dan zor geçmiştir. Bunun nedenini DP milletvekillerinin dünya görüşlerinde aramak gerekir. Bayar, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde en fazla 240 milletvekili

11 Görüşmeler çok uzun sürmüş, üç oturum yapılmıştır. Bu oturumların tutanakları seksen dört sayfa tutmuştur (*Tutanak Dergisi*, D.IX, C. 7, 1951: 250-324). Oylamaya 288 milletvekili katılmış, 233'ü kabul, 50'si ret, beşi çekimser oy kullanmıştır (*Zafer*, 26 Temmuz 1951). Yasanın 5. maddesine göre, Atatürk'ün anısına açıkça tecavüzde bulunanlar üç seneye, büst ve heykellerine saldıranlar beş seneye kadar ağır hapis cezasına mahkum edilecektir.

çıkacaklarını düşünürken, 418 milletvekili çıkardıklarını belirtmiştir.¹² Bu milletvekillerinden ancak 220 kadarı özenle saptanmış, geri kalanların büyük çoğunluğu dinci/gelenekçi isimlerden oluşmuştu (ŞAHİNER, 20 Kasım 1996). İşte, adı geçen tasarının yasallaşmasında güçlük çıkaran milletvekilleri bunlardı. Bu durum, aynı zamanda, DP milletvekillerinin devrimlere ve dinsel konulara yaklaşım bakımından türdeş olmadıklarını da göstermektedir.

Bu yasayla DP, bir yandan, kendince, gericiliğe ödün vermiyor; gerçekte ise başını ağrıtabilecek olası bir duruma karşı önlem alıyordu. Diğer yandansa Atatürkçülüğü CHP'nin tekelinden alıyor, Atatürk'e sahip çıkıyordu.

5. Din Eğitime İlişkin Uygulamalar

a. Din Derslerinin İlkokullarda Program İçine Alınması

1948-49 öğretim yılından itibaren, CHP'nin değişen din siyaseti çerçevesinde ilkokullara seçmeli din dersleri konuldu. Program dışı okutulan bu dersler, 1950-51 öğretim yılından itibaren seçmeli olmakla birlikte programa dahil edildi. 1951-52 ders yılından itibaren de öğretmen okullarının ikinci devrelerinin bir ve ikinci sınıflarına haftada birer saat olmak üzere zorunlu din dersleri konuldu (BOLAY/TÜRKÖNE, 1995: 167). Bu derslere halkın büyük ilgi gösterdiği görüldü. Nitekim 1949-50 öğretim yılında ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında okuyan 414.477 öğrenciden din dersini almayanların sayısı 2797 Müslüman ve 3002 gayri Müslim olmak üzere toplam 5799'du. Bu sayının toplam öğrenci sayısına oranı % 1 civarındaydı. 1951-52 ders yılında ise bu dersi yalnızca 3035 kişi almak istemedi. Bunların oranı ise % 0,7 idi (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 30).

Halkın din derslerine gösterdiği ilgiyi, Howard A. Reed'in gözlemleri de çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır:

İşte bu din dersleri, halktan bilhassa köylü vatandaşlardan derhal muazzam bir alaka gördü. Halbuki daha evvel aynı köylerde, ne öğretmenlerin gayreti, ne jandarmanın dipçığı, ne de kanuni mecburiyetler birçok öğrenciyi, bhusus kız talebeleri okula sokmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet 1953 yılında öğretmenleri verdikleri raporlarda bütün Türkiye köylerinde öğrencilerin okula devamındaki artışı sağlayan en büyük amilin, ilkokullarda tekrar okutulmaya başlanan din dersleri olduğunu ortaya koydu. Bu hususu

¹² DP'nin beklemediği kadar çok sayıda milletvekiliyle iktidara gelmesi, demokrasiyi istediğini yapma hakkını veren bir düzen olarak görmesinde etkili olmuştur (TANYOL, 1969: 9).

bana, 1954 senesinde çeşitli köylerde yaptığım görüşmelerde birçok öğrenci velisi ile öğrenciler de ifade ettiler (YAVUZ, 1991: 142).

Beşinci Milli Eğitim Şurası'nın temel konularından birisini, ilkokullardaki din eğitimi oluşturuyordu. Şurada konuşan Milli Eğitim Bakanı İleri, vatandaşın çocuğuna din dersi okutmak, İslam terbiyesi vermek istediğini ileri sürüyor ve bu işi devlet üstüne alıp vatandaşın çocuğuna din dersi vermezse, "O takdirde korkunç bir hadise vukua gelir. Mücadele etmeğe mecbur olduğumuz mahalle mektebi, molların mektebi postu serer." saptamasında bulunuyordu. Din eğitimi konusunda vatandaşa özgürlük tanınmanın gereksinmeyi karşılamayacağını belirten İleri, bu konuda devletin yükümlülüklerinin olduğunu söylüyor¹³ ve devletin okullarda din dersi okutmak suretiyle aynı zamanda gericilikle de mücadele ettiğini ileri sürüyordu (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 30). Bu yaklaşımın günümüz Türkiye'sinde de geçerli olduğu ve uygulandığı söylenebilir.

İleri, 19 Temmuz 1952'de TBMM'de yaptığı konuşmada ise, din eğitiminde verimin gittikçe arttığını, öğrencilere gerektiği kadar Müslümanlık dersleri verildiğini; ancak din derslerini veren öğretmenlerin öğrencilik yıllarında hiç bir din eğitimi almamış olmalarının sorun yarattığını, bunu aşmak için öğretmen okullarına zorunlu din dersleri konulduğunu belirtiyordu (Zafer, 20 Temmuz 1952).

Zorunlu din eğitimi uygulaması, kimi aydınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu aydınlardan biri olan Nadir Nadi, bu uygulamayı Anayasa'nın 2. maddesine¹⁴ aykırı buluyor ve şunları ileri sürüyordu: "Halkının yüzde doksan dokuzunun Müslüman olduğu bir ülkede aileler çocuklarına din dersi verilmesini isteyebilirler; ancak demokratik bir yönetimde nüfusun yüzde birini oluşturan halkın da göz önünde tutulması gereklidir" (Cumhuriyet, 31 Ekim 1950). Söz konusu uygulamayı anayasanın laiklik ilkesine aykırı bulan aydınlardan biri de Bülent Nuri Esen'di. Esen, uygulamanın laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Danıştay'da dava açmıştır. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu, söz konusu uygulamayı laikliğe aykırı bulmayarak davayı esastan reddetmiştir (Danıştay Kararları Dergisi, E. No. 952/186, K. No. 53/73, C. 42: 53-54).

13 İleri bu değerlendirmesiyle, din eğitimi sosyal ve iktisadi (pozitif statü hakkı/isteme hakkı) bir hak olarak ele almış olmaktadır. Temel hakların sınıflandırılması konusunda bkz. (GÖREN, 1995: 26-27; KAPANİ, 1993: 6-7).

14 Madde şu şekildedir: "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmî dili Türkçe'dir. Makarı Ankara şehridir."

b. İmam Hatip Okullarının Açılması

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesi¹⁵ gereğince, yirmi dokuz İmam Hatip Mektebi açılmış, bu okulların sayısı 1925'te yirmi altıya, 1926'da yirmiye, 1928-30 yılları arasında ikiye düşmüş, 1930'da ise tümü kapatılmıştır (ERGİN, 1977: 2125). Mekteplerin kapatılma nedeni, ilgi görmemiş olmasıdır. Adı geçen okullarda 1923-24 öğretim yılında 2258 öğrenci öğrenim görürken; 1926-27 öğretim yılında öğrenci sayısı 728'e düşmüştür (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 25).

Söz konusu okulların kapatılmasıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman yetiştirecek bir kurum da kalmamış oluyordu. Oysa din adamına olan gereksinim toplumsal bir gerçektir ve bu alandaki boşluğu Nurcular, Ticaniler, Nakşibendiler... gibi yasadışı örgütler dolduruyordu (PARMAKSIZOĞLU, 1966: 28).

Yukarıda CHP'nin din siyaseti incelenirken görüldüğü gibi, 1949 yılında on il merkezinde on ay süreli imam-hatip kursları açılmıştı. DP döneminde bu kurslar, birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olan yedi yıllık İmam Hatip Okullarına dönüştürülmüş ve sayıları 1951 yılında yediye ulaşmıştı. Bu okullar halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, parasal olarak desteklenmiş, binaları yaptırılmış, çeşitli gereksinimleri karşılanmıştı (BOLAY/TÜRKÖNE, 1995: 135).

İleri, 19 Kasım 1952'de TBMM'de yaptığı konuşmada, adı geçen okulların sayısının on beşe çıkartılmasına TBMM'nin karar verdiğini; ancak yeterli sayıda öğretmen bulunamamasından dolayı kararın uygulanamadığını belirtiyor ve okulların amacını, lise ayarında eğitim almış aydın din adamı yetiştirmek olarak açıklıyordu (Zafer, 20 Kasım 1952).

Bu uygulamayla DP'nin, din eğitimini devlet denetiminde tutmak istediği anlaşılmaktadır. Aynı yaklaşımı, İleri'nin 1952 yılında valiliklere gönderdiği bir genelge de teyit ediyordu. Söz konusu genelgede İleri, kimi yerlerde cahil kişilerin okul çağındaki çocuklara mahalle mekteplerinde, yasalara aykırı olarak, Arap harfleriyle eğitim verdiklerinin saptandığını belirterek bunlar hakkında yasal işlem yapılmasını istiyordu. *Sebilürreşad*, söz konusu genelgeden duyduğu memnuniyetsizliği, "tuhaf bir tamim" şeklinde dile getiriyordu (*Sebilürreşad*, V/123: 36).

15 Madde metni şu şekildedir: "Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirebilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir."

Görülüyor ki, DP'nin “devlet kontrollü” din eğitimi, sade vatandaş memnun etse de, dinci kesimleri memnun etmiyor; tersine rahatsız ediyordu.

6. Radyoda Kur'an Okutulması

DP döneminde dinci çevreleri memnun eden uygulamalardan biri de radyoda Kur'an okutulmasıdır. Bu uygulama, söz konusu çevrelerce büyük bir sevinçle karşılanmış ve “hayırlı başarı” diye nitelendirilmiştir. Bu gelişme üzerine “kızıl taassup”un hayret ve dehşet içinde kaldığını, Atatürk inkılabı elden gidiyor diye yaygara kopardığını ileri süren *Sebilürreşad*, her konuda Atatürk inkılabını ileri sürmenin yanlış olduğunu yazıyordu. Adı geçen derginin değerlendirmesine göre, ulusun arzu ve istenci her şeyin üstündedir, Atatürk'ün ulusun arzu ve istençlerine aykırı olarak yaptığı şeyler varsa, ulus onları düzeltmeğe de kadirdir. Ulusun sağ olanların diktatörlüğüne son verdiğini, ölümlerin diktatörlüğünü de yıkacağını ileri süren *Sebilürreşad*, artık diktatörlüğün ve istibdadın mezara gömüldüğünü yazıyordu. Din üzerindeki diğer baskıların da TBMM ve hükümet tarafından kaldırılacağından emin olan dergi, halkın yapılanların değerini bilmesi gerektiğini vurguluyordu (*Sebilürreşad*, IV/83: 126-27).

Görüldüğü gibi, DP'nin dinsel konulardaki ödücü yaklaşımından cesaret alan çevrelerin dinsel konulardaki istek ve beklentilerinin sonu gelmiyordu. Öyle ki, bunlar cumhuriyetin temel kurum ve kurallarını da kapsıyordu.

7. Hacca Gideceklere Döviz Tahsis Edilmesi

Hacca gideceklere döviz tahsis edilmesi, CHP'nin değişen din siyaseti çerçevesinde, ilk defa 1949 yılında gündeme gelmiş; ancak gerçekleşmemişti (TUNAYA, 1991: 201). Döviz tahsis edilmemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmıştı. Zaten gündemde olan bu konuyu Menderes hükümeti, dinci kesimlerin beklentisi doğrultusunda sonuçlandırmıştır. Bu gelişmeyi “Hacılarımıza müjde. Bütün ihtiyaçları, istirahatları temin edecek tedbirler alınmıştır” şeklinde veren *Sebilürreşad*, bir zamanlar hacca gitmenin yasak olduğunu ileri sürerek hükümetin kararını övüyordu (*Sebilürreşad*, IV/83: 121-22).

B. Demokrat Parti'nin Dinci Çevrelere Karşı Değişen Tutumu

1. Malatya Suikastı: Ahmet Emin Yalman'ın Vurulması

Vatan gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, 22 Kasım 1952'de Malatya'da Hüseyin Üzmez¹⁶ adında bir lise öğrencisi tarafından suikasta uğradı. Bu tarihe kadar irticaa ödün veren, en azından göz yuman; irtica ile komünizm arasında birincisini kollayan DP'nin, dinci kesimlere karşı olan tutumunu bu olaydan sonra değiştirmeye başladığı söylenebilir. Bu olayı Metin Toker, 1950-1954 arası DP iktidarı için bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir (TOKER, 1990: 208).

Başbakan Menderes, Yalman suikastından bir gün önce Kayseri'de yaptığı konuşmada, asıl korkulacak irticam dinsel değil, siyasal irtica olduğunu ileri sürüyordu (*Zafer*, 22 Kasım 1952). Bu konuşmanın ertesi günü Yalman, dinsel irticam eseri olan bir suikasta uğradığında, "ölmedi, yaralandı" diyerek aynı tutumunu devam ettiriyordu (*Zafer*, 23 Kasım 1952).

Buraya kadar aktarılanların da gösterdiği gibi, 14 Mayıs 1950-22 Kasım 1952 tarihleri arasında dinci/gelenekçi kesimler amaçlarına ulaşmak için kendilerini çok serbest hissetmişlerdir. Hatta bu dönemde dinin, komünizme karşı bir önlem olarak kullanıldığı bile söylenebilir. Örneğin *Zafer*'de yer alan "Komünizme karşı en büyük kale İslamiyet. Hacı Bayram Camii'nde dün verilen mev'ize" başlıklı haber, DP'nin bu yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Habere göre, Diyanet İşleri Başkanlığı, Menderes Hükümeti'nin komünizmle mücadele programı çerçevesinde vaizler görevlendirmişti. Bu vaizlerden biri olan Mehmed İrşadi'nin vaazı *Zafer*'de şu şekilde yer alıyordu: "Büyük bir kısmı Hukuk, Mülkiye, Dil-Tarih ve Harp Okulu talebeleri, iki bin kişi iki saat süren bu mev'izeyi büyük bir huşu ve heyecan içinde takip

16 Yalman, hastanede yatarken adı geçen kişiyle görüşmüş ve niçin kendisini öldürmek istediğini sormuştur. Bunun üzerine Üzmez, birilerinin bu suikasta kendisini memur ettiğini, buna uymadığı takdirde o kişiler tarafından öldürüleceğini ileri sürmüş, Yalman'ın düşüncelerine düşman olduğunu söylemiş ve "Siz Türk vilayetlerinin Ermenilerin olmasını istemişsiniz, Atatürk memleketin selametini istiklalde ararken siz Amerikan mandası taraftarı olmuştunuz." diyerek onu suçlamıştır. Ayrıca Necip Fazıl'ı sevmediğini, onun çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini, gözünün yükseklerde, başbakanlıkta, cumhurbaşkanlığında olduğunu ileri sürmüştür. Nazım Hikmet'in hapisten çıkması için verilen dilekçede imzasının bulunmasına da kızdığını belirten Üzmez; ayrıca güzellik yarışmaları düzenlediği için de Yalman'ı sevmediğini söylemiş; ancak kendisini kimlerin kullandığını açıklamamıştır (YALMAN, 1970: 291-94).

etmiştir” (Zafer, 7 Temmuz 1952). Gençleri komünizmle mücadeleye çağıran, Kur’an’a davet eden İrşadi, Batı kültür ve uygarlığının bugünkü düzeyine İslam dininden aldığı örneklerle, Kur’an’ı inceden inceye inceleyerek ulaştığını ileri sürerek şunları söylüyordu: “Biz yıllarca Kur’an’a kapılarımızı kapadık. Kur’an bırakılınca muhakkak tedemni başlar. Kurtuluş ancak Kur’an’ı azimüşşana sarılmakla kabildir. İnsanları komünizm illetinden ancak İslamiyet kurtaracaktır.” (Zafer, 7 Temmuz 1952).

Hükümet destekli bu tür tutumlar birçok çevrede endişeyle karşılanırken, Bayar’a göre kaygı duyacak bir durum yoktu. Devrimler tehlikede değildi. Asıl tehlike, yaygara koparanların tutumlarıydı. Meydana gelen birkaç irticai olay normal karşılanmalıydı. Atatürk’ü koruma yasasının olumlu sonuçlar verdiği de gönderme yaptığı 1 Kasım 1952’deki TBMM’yi açış konuşmasında Bayar, “Şahsi ihtiras veyahut bir siyaset taktiğiyle güya inkılaplar tehlikedeymiş gibi göstererek imtiyazlı bekçiler sıfatını takınanlar, gericilik temayülleri ile hareket edenler kadar zararlıdır.” (Zafer, 2 Kasım 1952) savında bulunuyordu.

Diğer gelişmeler arasında irtica, DP’liler tarafından ayrıntı olarak görülüyordu. Dinci çevrelerin fırsattan yararlanarak elde ettikleri gücü görmüyor veya görmek istemiyorlardı. Bir dereceye kadar Malatya suikastının bu gerçeği görmelerine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Soruşturmasına hemen başlanan Yalman suikastında tahminler Necip Fazıl Kısakürek’in Büyük Doğu Cemiyeti üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Zafer, 24 Kasım 1952). *Vatan*’da yer alan bir haber-yoruma göre, ülkede irticai körükleyen belli başlı iki örgütten biri İslam Demokrat Partisi (İDP), diğeri ise Büyük Doğu Cemiyeti (BDC) idi. İDP, etkinlikleri ülke için zararlı görüldüğü gerekçesiyle daha önce mahkemece kapatılmıştı (TUNAYA, 1995: 744). İnfisah eden BDC ise, *Büyük Doğu* gazetesini çıkartmaya başlamış ve Yalman ve *Vatan*’a karşı günlerce devam eden bir tahrik kampanyası başlatmıştı. Bu tahrik kampanyasını *Vatan* şöyle değerlendiriyordu: “Bilhassa, ‘Ahmet Emin Yalman’ın katli caizdir, kendini öldürmeli, yok etmeli’ şeklinde yaptığı tahrikat bu mürteci zümrenin cehaleti ve taassubu içinde yeşerme imkanı bulduğu için, başmuharririmize karşı kötü niyet taşıyan bazı zavallılar belirmiştir.” (*Vatan*, 24 Kasım 1952).

Gerçekten de *Büyük Doğu*’da, *Vatan*’ın iddialarına hak verecek türden yazıların yer aldığı söylenebilir. Örneğin Abdurrahman Şeref Laç imzasıyla yayımlanan bir yazı, Yalman’ı aşağıdaki biçimde tehdit ederek, hedef gösteriyordu:

Ahmet Emin Yalman, sen hala bu memlekette mevkiini düşünmeden, yüksekte atarak konuşuyorsun, iyi ama sen bu halinle Türk milleti için nasıl hüviyet ifade ettiğinin farkında mısın? Eğer en ufak bir şüphene varsa izale

edesin diye söyleyelim: İslam'ın ve Türk'ün manevi katili olmaktan artık sesinin boğulması gereken münafık. Bu sensin. Bizden kork ve korkundan geber. Evet senin tabir ve ikrarınla, biz senin boynuna kement atan cellat olacağız (*Büyük Doğu*, 20 Haziran 1952).

Necip Fazıl Kısakürek de aynı gazetede yazısında, kendi şahıslarına yapılan kötülükleri ve haksızlıkları affedeceklerini; ancak Allah ve sevgilisinin düşmanlarını affetmeyeceklerini belirterek (*Büyük Doğu*, 7 Temmuz 1952) “din düşmanlarına” mesaj veriyordu. Laç ise, Yalman'ı hedef alan yazılarına, “suçlarının çok arttığını” ileri sürerek devam ediyordu (*Büyük Doğu*, 2 Ağustos 1952). Bir başka *Büyük Doğu* yazarı N. Turgut Özdemiroğlu da, “Yalnız şuna şaşıyoruz, nüfusu bir milyonu aşkın bir Türk şehrinde nasıl yaşıyor, nasıl yaşatılıyorsun, hayret.” (*Büyük Doğu*, 12 Ağustos 1952) diyerek Yalman'ı hedef gösteriyordu.

Bu arada *Büyük Doğu*, hükümet tarafından bolca resmi ilan verilerek suretiyle destekleniyordu.¹⁷ Bir başka anlatımla iktidar bu tür yazıların yayımlanmasına sadece izin vermiyor; aynı zamanda destek oluyordu (*Vatan*, 24 Kasım 1952).

İktidarın bu tutumundan aldığı cesaretle Necip Fazıl Kısakürek, Malatya suikastını kimlerin, niçin yapmış olabileceklerini şöyle sıralıyordu:

1. Son zamanlarda özellikle *Büyük Doğu* gazetesinin etkisiyle tirajı tamamen düşen *Vatan* gazetesinin bizzat kendisine karşı tertibi,
2. Adnan Menderes'i çürütmek için masonların ve kozmopolitanların bir tertibi,
3. Halk Partisi'nin tertibi,
4. Sadece din ve imana karşı güdülen tasallutlardan münfail birkaç Müslümanın kafa kafaya vererek yaptıkları bir kişisel eylem,
5. Gittikçe güçlenen bu dört olasılığın en zayıfı olarak ülkede var olan gizli bir şebeke ve örgütün kutsallar adına tertibi (*Büyük Doğu*, 1 Aralık 1952).

Bu yazıdan kısa bir süre sonra, 3 Aralık 1952'de, *Büyük Doğu* kapatıldı (*Vatan*, 4 Aralık 1952). İlhami Soysal'a göre *Büyük Doğu*'nun kapatılmasında Bayar'ın girişimleri etkili olmuştur (SOYSAL, 1983: 1367).

17 Zamanın Fransa Büyükelçisinin raporları da bunu teyit etmektedir. Bu raporlara göre, Necip Fazıl Kısakürek, Menderes ve Samet Ağaoğlu ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaktaydı (ŞAHİNER, 20 Kasım 1995). Bu ilişkinin Necip Fazıl'ı yazılarında ve diğer etkinliklerinde cesaretlendirmiş olduğu söylenebilir.

Devam etmekte olan Yalman soruşturmasından elde edilen ipuçları, eylemin yerel olmadığını, daha geniş bir örgütlenmenin parçası olduğunu gösterince, araştırmalar İstanbul'a kaydırılmış ve on beş kişi adliyeye sevk edilmiştir. Bunun üzerine bir açıklama yapan Adalet Bakanı Çiçekdağ, adalete teslim edilen kişilerin BDC ve İDP ile ilişkilerinin olduğunu belirtmiş ve bu olayın içerisinde bir kaç yayın organının, derneğin ve örgütün de bulunduğunu ileri sürmüştür (*Zafer*, 5 Aralık 1952).

Bu olaylar üzerine bir basın toplantısı yapan Menderes, DP'yi savunuyor görüntüsü altında, DP'nin kimi yöneticilerinin maddi ve manevi yardımını sağlayarak eylemlere girişenlerin aslında kendi oyunlarını oynadıklarını ileri sürüyordu. Böylece Menderes söz konusu kesimlerin, DP'yi kullandıklarını, hedefleri doğrultusunda yol aldıklarını; hatta tabanca tetiği çekecek aşamaya geldiklerini kabul etmiş oluyordu. Bu basın toplantısının en dikkat çekici yanlarından biri, Menderes'in ilk defa, irticaa ödün vermeyeceklerini açıkça dile getirmiş olmasıydı (*Zafer*, 21 Aralık 1952).

Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu'nun Samsun'da çıkan *Büyük Cihat* gazetesinde yer alan, "Atatürk olmasa da Sakarya Savaşı kazanılırdı" adlı yazısı, partinin inkılapçılık ilkesine aykırı bulunarak adı geçen milletvekili partiden çıkarılmıştır (*Zafer*, 22 Aralık 1952). DP böylece, Atatürk ilke ve devrimlerine olan bağlılığını göstermiş oluyordu. Bu kararın Malatya suikastından hemen sonra alınmış olması ise dikkat çekicidir.

Söz konusu tavır değişikliğinin bir sonucu olarak, örgütlerine bir genelge gönderen DP, kongrelerde dinsel düşüncelerin ileri sürülmemesini istemiştir (*Zafer*, 10 Aralık 1952).¹⁸

Diyaret İşleri Başkanlığı da müftülüklere gönderdiği genelgeyle, hutbe ve vaazlarda siyasal konuların işlenmesini yasaklamıştır (*Zafer*, 25 Ocak 1953).

17 Temmuz 1954'te sonuçlanan Malatya suikastı davasında, Başta Hüseyin Üzmez olmak üzere, on kişi çeşitli hapis cezalarına mahkum edilmişlerdir (YALMAN, 1970: 313).

18 Gerçekten de bu kongrelerde, Menderesi de rahatsız eden, ilginç öneriler gündeme getiriliyordu. Dile getirilen kimi isteklere şunlar örnek verilebilir: Memur kadınlar evlerine dönmeli, çocuk yetiştirmeli, din okulları açılmalı, 1 Mayıs komünist bayramıdır kaldırılmalı, imamlar dini kiske giyebilmeli, müstehcen yayınlar yasaklanmalı, camiler imar edilmeli, mahkemelerde Kur'an'a el basarak yemin edilmeli, Ayasofya camiye çevrilmeli, çocuk yapmayan kadınlardan senede 250 lira vergi alınmalı (*Zafer*, 10 Aralık 1952).

2. Milliyetçiler Derneği'nin Kapatılması

Malatya suikastı üzerine başlatılan soruşturma kısa zamanda BDC'yi aşmış, Milliyetçiler Derneği (MD)'ne sızdı. "Milliyetçiler Derneği ve Faşizm" adlı yazısında Faik Fenik, bu derneğin ulusçuluk perdesi arkasında siyaset yaptığını, taassubu siyasete alet ettiğini, bu yöntemlerle faşizm zihniyetini yaymayı amaçladığını ve aşırı bir akım olduğunu ileri sürüyor ve hükümetin aşırı akımlara izin vermeyeceğini şu şekilde açıklıyordu: "Çünkü bu nevi cereyanlar komünizm kadar tehlikelidir. Ve ne yazık ki, bu ayırıcı hareketlerden yine komünizmin faydalanması mümkündür." (*Zafer*, 21 Ocak 1953). Bu yazının yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 24 Ocak 1953'te, tüzüğü ve etkinlikleri Dernekler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle, MD'nin etkinlikleri durdurulmuş, dernek üyelerinden *Serdengeçti* dergisinin sahibi Osman Yüksel Serdengeçti ile Cevat Rifat Atilhan tutuklanarak Malatya'ya gönderilmişlerdir (*Zafer*, 25 Ocak 1953).

MD'nin genel başkanının DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç olmasından dolayı bu dernek, bir anlamda, DP'yi de ilgilendiriyordu. Böylece Malatya suikastına, dolaylı bir biçimde de olsa, DP de karışmış oluyordu. Bunun üzerine hemen harekete geçen DP yönetimi, hem Sait Bilgiç'in, hem de yine Isparta milletvekili ve MD yönetim kurulu üyesi olan Tahsin Tola'nın, ulusçuluk anlayışları parti programıyla uyummadığı gerekçesiyle partiden çıkartılmalarına karar vermiştir (*Zafer*, 2 Şubat 1953).

Malatya suikastına MD'nin adının karışması üzerine, basında Milli Eğitim Bakanı İleri'nin bu dernekle ilişkisinin olduğuna ilişkin haberler yer almış; hatta kimi gazeteler, adı geçen derneğin tüzüğünün İleri tarafından hazırlandığını ve derneğe bakanlıktan yardım yapıldığını bile yazmışlardı (*Akşam*, 27 Ocak 1953; *Yeni İstanbul*, 27 Ocak 1953). Bu iddialar üzerine bir basın toplantısı düzenleyen İleri, ulusçuluk anlayışının partisinin ulusçuluk anlayışıyla aynı olduğunu belirtiyor, MD'ye bakanlık bütçesinden yardım yapıldığını doğruluyor; ancak bir kayırmanın söz konusu olmadığını; çünkü benzer derneklere de yardım yapıldığını ileri sürüyordu. Söz konusu derneğe kuruluş yılı olan 1951'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 4.000 lira yardım yapıldığını doğrulayan İleri, derneğin kurulduğu tarihteki kimliğinin ise söz konusu tarihtekinden farklı olduğunu iddia ediyordu (*Zafer*, 27 Ocak 1953).

30 Ocak 1953'te düzenlediği basın toplantısında konuyla ilgili bir soruyu yanıtlarken Menderes, İleri'yi koruyan bir yaklaşım sergilemiş olmasına karşın (*Zafer*, 31 Ocak 1953), 8 Nisan 1953'te bakanlık görevinden almıştır.

Daha sonraki tarihlerde de irtica ve MD'ye karşı olan tavrını sürdüren Menderes, 7 Şubat 1953'te düzenlediği basın toplantısında taassubun her çeşidini özgürlükçü anlayışın karşısında gördüklerini, dinin vicdan üzerinde bir

baskı aracı olmasına tahammül edemeyeceklerini, Müslümanlığa her türlü saygının gösterilmesine taraftar olmakla birlikte şeriatçı olmadıklarını, DP'nin bir kiralık konak olmadığını, düşünce ve örgütleriyle kendilerinin dışında olanların kayden içlerinde bulunmak suretiyle kendilerini istismar etmelerine izin vermeyeceklerini dile getiriyordu (*Zafer*, 31 Ocak 1953).

Menderes basın toplantısında, her ne kadar bir örgüt ismi vermese de, MD'yi kastettiği açıktı. Ayrıca başbakan, adı geçen derneğin ulusçuluk anlayışıyla kendilerinininkinin farklı olduğunu da vurguluyordu.

MD, kamu düzenine aykırı etkinliklerde bulunduğu gerekçesiyle, mahkemece feshedildi (*Zafer*, 8 Nisan 1953).

3. Millet Partisi'nin Kapatılması

Başbakan Menderes, 4 Mart 1953'te düzenlediğinde basın toplantısında, gizli komünist partisinin ortadan kaldırıldığını, artık komünist gazetelerin hiç birisinin çıkmadığını, kara basına karşı önlemler alındığını, dinin siyasete alet edilmesini önlemek için yasa değişikliğinin gerektiğini, bu konuda ise basının desteğine gereksinim duyduklarını belirtiyordu. Dinin siyasete alet edilmesi olasılığına karşı, gelecek seçimlerden önce mutlaka önlem alınması gerektiğini belirten başbakan, Malatya suikastının gözlerini açtığını, durumun olgunlaştığını ileri sürüyordu. Aynı basın toplantısında Menderes, MP'nin dini siyasete alet ettiğini ileri sürüyor ve MP'lileri, "sanki dinin tek müdafii kendileriymiş" gibi davranmakla suçluyordu (*Zafer*, 5 Mart 1953).

Bu basın toplantısından kısa bir süre sonra Faik Fenik, DP ve CHP'nin dinin siyasete alet edilmemesi konusunda anlaştıklarını, DP'nin bünyesine giren "irticai uzuvları" temizlediğini yazıyordu (*Zafer*, 9 Mart 1953).

Menderes, 4 Mayıs 1953'te düzenlediği basın toplantısında, yine din-siyaset ilişkisine değinerek dinin tümüyle siyasal mücadelenin dışına çıkartılması gerektiğini belirtiyordu (*Zafer*, 5 Mayıs 1953).

Bu arada MP'nin kapatılması için dava açıldı. Hazırlanan iddianamede, Arap harflerinin, peçenin, sarığin parti tarafından yeniden serbest bırakılmak istendiği yer alıyor ve partinin feshi isteniyordu (*Zafer*, 16 Mayıs 1953). Bu iddialar üzerine MP, 8 Temmuz 1953'te, mahkemenin verdiği ihtiyati kararlar kapatıldı. İrticaa karşı tavır almışken, kendisinden daha muhafazakar bir partiyi hiçbir biçimde olumlu karşılamayan DP, MP'nin kapatılması için yargıyı etkilemekten kaçınıyordu. Örneğin adı geçen parti ile ilgili kapatılma davası devam ederken Menderes, MP'lileri yasadışı hareket etmeyi alışkanlık haline getirmekle suçluyordu. Faik Fenik de partiyi, hilafeti ve saltanatı getirme çabası içinde olmakla suçluyor, "irticai bir parti" olarak niteliyordu (*Zafer*, 9 Temmuz

1953). Kapatılma davası yaklaşık olarak dokuz ay süren MP, 27 Ocak 1954'te "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle, Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi'nce kapatıldı (*Ana Britannica*, C. 23: 3).

Yukarıda aktarılan bilgiler, MP'nin adil bir yargılama sonucunda kapatılmadığını göstermektedir.

DP'nin Malatya suikastı ile dinci çevrelere karşı değişen tutumu, güya Atatürkçülükten yana tavrı, aşağıda görüleceği gibi, Anıtkabir inşaatının hızlandırılmasında ve İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarında da devam etmiştir.

4. Anıtkabir İnşaatının Hızlandırılması ve Tamamlanması

DP iktidarı, Atatürk'e olan bağlılığını göstermek amacıyla, yapımına 1944'te başlanan Anıtkabir inşaatı ile yakından ilgilenmiş ve inşaat 1953 yılında tamamlanarak Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'te törenle buraya nakledilmiştir. Nakil törenine başta Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM Başkanı Koraltan ve Başbakan Menderes olmak üzere DP'liler yoğun ilgi göstermişlerdir (*Zafer*, 11 Kasım 1953). Bayar, nakil töreninden kısa bir süre sonra yaptığı konuşmada, "onun emanetini candan aziz bilmeli" diyerek, Atatürk ilke ve devrimlerine olan bağlılığını dile getirmiştir (*Zafer*, 12 Kasım 1953).

5. İstanbul'un Fethinin 500. Yılı Kutlamaları

1953 yılı, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne denk geldi. Fetih yıldönümünü coşkulu bir biçimde kutlamak isteyen ulusçular, "Fetih Yıllarını Aydınlatma Derneği" adında bir dernek kurdular. Adı geçen dernek tarafından hazırlanan kutlama programında, Ayasofya'nın yeniden fethi de planlanıyordu. Nihal Atsız'ın hazırladığı plana göre, 29 Mayıs 1953'te Ayasofya'ya girilecek, hutbe okunacak, namaz kılınacak böylece Ayasofya yeniden İslam'a ve Türk'e döndürülmüş olacaktı. Emniyet güçlerinin zamanında almış olduğu önlemler, bu planın gerçekleştirilmesini önlemiştir (DELİORMAN, 1978: 76-91).

Fetih kutlamalarının sade bir biçimde yapılmasına büyük özen gösteren hükümet, bir komite oluşturmuş ve başına zamanın İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ı getirmiştir. Gökay, 7 Şubat 1953'te düzenlediği basın toplantısında, kutlamaların emperyalist bir hareketin kutlaması olmadığını, Birleşmiş Milletler ruh ve zihniyetine bağlı kalarak yapılacağını açıklamıştır (*Zafer*, 8 Şubat 1953). Bu duyarlılığın biri iç, diğeri dış olmak üzere iki nedeni bulunuyordu. Duyarlılığın dış boyutunu o yıllarda gündemde olan Balkan Paktı ve Yunanistan'la ilişkiler; iç boyutunu ise DP'nin Malatya suikastı ile dinci ve ulusçu çevrelere karşı değişen tutumu oluşturuyordu.

Bu yaklaşımın bir sonucu olarak kutlamalara, başta Bayar ve Menderes olmak üzere, DP'nin ileri gelenleri katılmamıştır (*Zafer*, 30 Mayıs 1953).

VI. Sonuç

1. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde halkın ilk defa oylarıyla yöneticilerini değiştirmesi, Türk siyasal tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir (EROĞUL, 1990: 181). Böylece halk, gücünün farkına varırken; partiler de, iktidar yolunun halkın arzularına uymakla yakın ilişki içerisinde olduğunu görüyor ve politikalarını da buna göre belirlemeye başlıyorlardı. Nitekim çok partili siyasal yaşama geçene kadar "militan laiklik" (EROĞUL, 1990: 81) siyaseti gütmüş olan CHP, çok partili yaşamla birlikte bu anlayışını değiştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede ilkokullara din dersleri konulmuş, imam hatip kursları açılmış, İlahiyat Fakültesi yeniden eğitime başlamıştır. Böylece 14 Mayıs 1950 seçimlerine, CHP'nin "militan laiklik" anlayışını değiştirmeye başladığı bir süreçte girilmiştir.

2. Her ne kadar çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte CHP, "militan laiklik" anlayışını değiştirmiş olsa da, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ne DP'nin, ne de CHP'nin dini açıktan açığa seçim malzemesi olarak kullandıkları söylenebilir. Böyle bir davranış, devrimleri yapan, ülkeye laikliği getiren CHP'den zaten beklenmezdi. DP'liler ise, partilerinin sonunu getireceğini bildiklerinden açıktan açığa seçimlerde dini kullanmamışlardır. Bununla birlikte tutucu kesimlerin, adı geçen partinin iktidar olması durumunda, kendi istekleri yönünde bir din siyaseti güdeceği beklentisi içinde oldukları söylenebilir.

3. Böyle bir ortamda, bu tür beklentilerle ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP, muhalefet yıllarındayken gizlediği din siyasetini uygulamaya koymuş, ilk olarak ezan üzerindeki Arapça yasağını kaldırmıştır. Yasağın kaldırılmasıyla birlikte, DP ile dinci/gelenekçi kesim arasında çok sıcak bir ilişki kurulmuş, DP "dini kurtaran parti" sanını almıştır. Ezan ile ilgili düzenlemenin olumlu karşılandığını gören DP, dinci/gelenekçi kesime dönük ödünlerini artırarak devam ettirmiştir. Bu çerçevede ilkokullarda okutulan din dersleri program içine alınmış, İmam Hatip Okulları açılmış, hacca gidenele döviz tahsis edilmiş, radyoda Kur'an okutulmuştur. Bu uygulamalar, DP'nin dine fırsatçı bir biçimde yaklaştığını, dini, halkı yanında tutmak, halkın desteğini sağlamak için kullandığını, bu çerçevede de dinci/gelenekçi kesimlere ödünler verdiğini göstermektedir.

4. DP'nin bu ödünlerinden cesaret alan kesimler, *Vatan* gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ı vurmuşlardır. Bu tür bir gelişmeyi iktidarı için tehlikeli bulan DP, dinci kesimlere karşı cephe almaktan

çekinmemiştir. DP'nin bu tutum değişikliğinin bir sonucu olarak Büyük Doğu Cemiyeti etkinliklerine son vermek zorunda kalmış; Milliyetçiler Derneği ve Millet Partisi mahkemece kapatılmıştır. Yine bu süreçte, Anıtkabir inşaatı hızlandırılarak tamamlanmış ve Atatürk'ün naaşı buraya nakledilerek Atatürk'e olan bağlılık gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İstanbul'un fethinin 500. yılı dolayısıyla ulusçu kesimlerin düzenlemeyi planladıkları törenlere izin verilmemiştir.

5. İncelenen dönemde din, DP'liler tarafından komünizme karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. Bu anlayış özellikle, Tevfik İleri'nin Milli Eğitim Bakanlığı döneminde geçerli olmuştur.

6. Yukarıda yer verilen tüm uygulamalarına karşın DP'nin, özünde, CHP'nin laiklik anlayışına bağlı kaldığı söylenebilir. Devlet Bakanı Muammer Alakent, TBMM'de yaptığı bir konuşmada, ülkenin ve toplumun özgün koşulları nedeniyle adı geçen partilerin laiklik anlayışlarının aynı olduğunu ileri sürmüş ve böyle bir laiklik anlayışının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Devletin dinden elini çekmesinin, bu işi cemaatlere bırakmasının gruplaşmalara, kavgalara yol açacağını ileri süren Alakent, bu anlayışın bir sonucu olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde İmam Hatip Okullarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandığını, söz konusu okulların Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanması yönünde, örgütlerinden ve milletvekillerinden gelen istemlere olumlu yanıt vermediklerini dile getirmiştir (Zafer, 21 Şubat 1953). Ayrıca CHP döneminde geçerli olan devlet kontrollü din eğitimi/hizmeti anlayışı DP döneminde de devam etmiştir.

7. Son çözümlenmede, "militan laiklik" anlayışından, bir başka anlatımla, Atatürk'ün din siyasetinden sapmanın CHP ile başladığı; DP'nin bu mirası devralarak daha ödüncü bir biçimde sürdürdüğü, DP'den sonra iktidar olan partilerin de, söz konusu din siyasetini devam ettirdikleri söylenebilir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

ANA BRITANNICA (1994), C. 23 (İstanbul: Ana Yayıncılık).

AYDEMİR, Şevket S. (1968), *İkinci Adam* (Cilt III) (İstanbul: Remzi Kitabevi).

BABAN, Cihat (1970), *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler* (İstanbul: Remzi Kitabevi).

BERKES, Niyazi (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları).

BOLAY, S. Hayri/TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1995), *Din Eğitimi Raporu* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları).

Cumhuriyet Hak Partisi Yedinci Kurultay Tutanağı (1948) (Cilt V) (Ankara).

ÇAVDAR, Tevfik (1983), "Siyasal Partiler/Demokrat Parti," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Cilt V): 2060-2075.

- DAĞLI, Nuran/AKTÜRK, Belma (1988), *Hükümetler ve Programları 1920-1960* (Ankara: TBMM Basımevi).
- DELİORMAN, Altan (1978), *Tanıdığımız Atsız* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).
- EDİB, Eşref (1948a), "Onlar İçin Hidayet Kapıları Kapalıdır," *Sebilürreşad* (Cilt II, Sayı 3): 33-35.
- EDİB, Eşref (1948b), "Yirmi Yıl Süren Komünizm Umdeleri," *Sebilürreşad* (Cilt II, Sayı 17): 264-67.
- EDİB, Eşref (1949a), "Demokrat Partinin Din Siyaseti Henüz Tamamıyla Aydınlanmış Değildir," *Sebilürreşad* (Cilt II, Sayı 27): 26-28.
- EDİB, Eşref (1949b) "Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri," *Sebilürreşad* (Cilt II, Sayı 29): 57-59.
- EDİB, Eşref (1950), "Partilerin Din Siyaseti," *Sebilürreşad* (Cilt IV, Sayı 76): 2-11.
- ERĞİN, Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi* (Cilt II) (İstanbul: Osmanbey Matbaası).
- EROĞUL, Cem (1990), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, (Ankara: İmge Kitabevi).
- GÖREN, Zafer (1995), *Temel Hak Genel Teorisi* (Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Döner Sermaye İşletmesi, Yayınları No: 57).
- Hükümetler ve Programları* (1988), (Ankara: TBMM Yayınları) (Haz.: N. Dağlı-B. Aktürk).
- JAESCHKE, Gothard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- KAPANİ, Münci (1993), *Kamu Hürriyetleri* (Ankara: Yetkin Yayınları).
- KIRÇAK, Çağlar (1989), *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik, 1876-1950* (Ankara: Bilar).
- KIRÇAK, Çağlar (1993), *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik, 1950-1990* (Ankara: Bilar).
- LEWIS, Bernard (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları) (Çev.: Metin Kıratlı)
- NADI, Nadir (1977), *Perde Aralığından* (İstanbul: Çağdaş Yayınları).
- ÖZEK, Çetin (1968), *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar* (İstanbul: Gerçek Yayınları).
- ÖZEK, Çetin (t.y), *Devlet ve Din* (İstanbul: Ada Yayınları).
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1966) *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları).
- SEVGİN, Nazmi (1951), *Celal Bayar Diyor ki* (İstanbul: Tan Matbaası).
- SOYSAL, İlhami (1983), "Mezhepler ve Tarikatlar," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Cilt V): 1354-1374.
- ŞAHİNER, Menter (1995), "Fransız Gizli Belgelerinde Menderes Dönemi," *Cumhuriyet*, 19-24 Kasım.
- TANRIÖVER, Hamdullah S. (1947), "Türkiye'de Din Meselesi," *Selamet* (Cilt III, Sayı 20): 2-4.
- TANYOL, Cahit (1969), *Laiklik ve İrtica* (İstanbul: Altın Kitaplar).
- TOKER, Metin (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: DP'nin Altın Yılları: 1950-1954* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- TUNAYA, Tark Z. (1991), *İslamcılık Akımı* (İstanbul: Simavi Yayınları).
- TUNAYA, Tark Z. (1995), *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul: Arba Yayınları).
- TUNÇAY, Mete (1983), "Din Devlet İlişkileri/Laiklik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Cilt III): 570-78.
- YALMAN, Ahmet E. (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (Cilt III) (İstanbul: Yenilik Yayınları).
- YAVUZ, Hulusi, (1991), *Osmanlı Devleti ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık).
- YÜCEKÖK, Ahmet. (1971) *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: Gerçek Yayınları).

Sürelî Yayınlar

Akşam, 27 Ocak 1953.

Akşam Postası, 6 Haziran 1950.

Büyük Doğu, 20 Haziran 1952.

Büyük Doğu, 7 Temmuz 1952.

Büyük Doğu, 2 Ağustos 1952.

Büyük Doğu, 12 Ağustos 1952.

Büyük Doğu, 1 Aralık 1952.

Cumhuriyet, 31 Ekim 1950.

Cumhuriyet, 18 Mart 1951.

Danıştay Kararları Dergisi, E. No. 952/186, K. No. 53/73, Cilt 42: 53-54.

Milliyet, 7 Haziran 1950.

Sebilürreşad (1949), (Cilt II, Sayı 48).

Sebilürreşad (1949), (Cilt II, Sayı 83).

Sebilürreşad (1951), (Cilt IV, Sayı 83).

Sebilürreşad (1952), (Cilt V, Sayı 123).

Son Saat, 8 Haziran 1950.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1950), (Düster IX, Cilt I).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1951), (Düster IX, Cilt VII).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1951), (Düster IX, Cilt IX).

Ulus, 6 Haziran 1950.

Ulus, 6 Haziran 1950.

Vatan, 8 Haziran 1950.

Vatan, 23 Haziran 1952.

Vatan, 24 Kasım 1952.

Vatan, 4 Aralık 1952.

Yeni İstanbul, 27 Ocak 1953.

Zafer, 14-15, 17, 20 Nisan 1950.

Zafer, 5, 14, 17 Haziran 1950.

Zafer, 5 Mayıs 1951.

Zafer, 29, 31 Haziran 1951.

Zafer, 13, 20, 26 Temmuz 1951.

Zafer, 7, 20 Temmuz 1952.

Zafer, 2, 20, 22-24 Kasım 1952.

Zafer, 5, 10, 21-22 Aralık 1952.

Zafer, 21, 25, 27, 31 Ocak 1953.

Zafer, 2, 8, 21 Şubat 1953.

Zafer, 5, 9 Mart 1953.

Zafer, 8 Nisan 1953.

Zafer, 5, 16, 30 Mayıs 1953.

Zafer, 9 Temmuz 1953.

Zafer, 11-12 Kasım 1953.